

CSAPLÁR-DEGOVICS KRISZTIÁN–DEMETER GÁBOR

Társadalmi konfliktusok a Skopjei szandzsák területén

Mindennapi erőszak
az oszmán uralom végnapjaiban (1900–1912)

TANULMÁNYOK

A Balkán középső része az 1878-as nagy keleti válságot követően visszafordíthatatlanul az Oszmán Birodalom határvidéke lett. Olyan határvidék, ahol egy haladók birodalom érintkezett közvetlenül rivális nagyhatalmakkal és terjeszkedni vágyó, dinamikusan modernizálódó nemzetállamokkal. A határvidék oszmán oldalán a változás egyre erősödő erőszakhullámot indított el, amelynek a hatóságok nem tudtak és sokszor nem is akartak gátat szabni. A vizsgált korszak végére, az 1912-es albán felkelésig, illetve az első Balkán-háborúig az állami hatalom gyakorlatilag teljesen eltűnt a Koszovói vilajetből.

Jelen tanulmány¹ azokat a társadalmi törésvonalakat és okokat kívánja számba venni, amelyek a mindennapi erőszak kialakulásához és terjedéséhez vezettek. Szintén vizsgálódási körébe tartozik a nemzeti törekvéseket érintő kisállami támogatáspolitikai változása és megtérülése, miként az egyéni és közösségi motivációk és életstratégiák szerepe az identitás vállalásában. Mindezt egy olyan időszakban, mikor az identitás megválasztása már nemcsak előnyt, de kockázatot is jelentett.

Mindennapi erőszak alatt azokat az erőszakos cselekményeket kell érteni, amelyek a civil társadalmon belül zajlottak, illetve amelyek alapvetően nem a hatóságok rendfenntartó erőihez kötődtek (katonai büntetőakciók, határvillongások, harc az irreguláris alakulatok ellen stb.). A vizsgált helyszín az 1875 és 1878 között megszerveződő Koszovói vilajet Skopjei (Üsküb) szandzsákja (a mai Észak-kelet-Macedónia),² de ha a források lehetővé teszik, akkor egy-egy példa vagy konkrét eset erejéig a vilajet szomszédos szandzsákjaira is kitekint a tanulmány. A hangsúly azonban amiatt esik a Skopjei szandzsákra, mert az egyik részproblémát, a nemzetté válás nehézségeit elsősorban a déli szláv nyelvű, ortodox lakos-

1 Jelen tanulmányhoz a bécsi levéltári források feltárása az Osztrák Tudományos Akadémia FWF Projekt Nr. P 21477-G18 (Politics and Society in Late Ottoman Kosovo 1870–1913) támogatásával történt meg. A szófiai levéltári kutatást az akadémiai csereprogram keretein belül a Bolgár–Magyar Történész Vegyes Bizottság, míg a könyvtári kutatást és az írást a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatta.

2 A tanulmányban a mai hivatalos településnevet tüntetjük fel. Amennyiben azonosítani lehetett a korabeli oszmán elnevezést, akkor a település első említésekor, a mai névalak mellett, zárójelbe téve közöljük: például Skopje (Üsküb).

ság példáján keresztül lehet bemutatni (a vizsgált közigazgatási egység területén érintkeztek a macedón szláv–bolgár–szerb nyelvjárások). A vizsgált időszakot az 1900–1912 közötti válságos évek jelentik, amikor az erőszak elharapózott, a megoldásra tett kísérletek pedig meddőnek bizonyultak. A mindennapi erőszakot lokális szinten, a lakosság szintjén mutatjuk be. Általános politikai kérdésekkel (az ifjútörökök hatalomra kerülése, a nemzetközi zsandárság története, parlamenti választások stb.) nem foglalkozunk. A tanulmány keretei szintén nem teszik lehetővé, hogy a társadalmi töréspontok összes típusát számba vegyük, ezért itt csupán néhány önkényesen kiragadott konfliktus és az ezekre adott társadalmi válaszok kerülnek bemutatásra (felekezeti szinten a muszlim–pravoszláv, nemzeti szinten a szerb–bolgár, patriarkista–exarchista viszony). A társadalmi konfliktusok bemutatása előtt azonban fontos három általános megjegyzést tenni.

Első általános megjegyzés. A tartomány muszlimjai évtizedek óta nyugtalansággal követték a félsziget változásait. Ennek több oka is volt. A Tanzimat-reformok következtében lépésről lépésre eltűntek a jogi és egyéb különbségek köztük és a keresztények között, ami frusztrációt váltott ki körükben. A Közép-Balkán muszlimjai a birodalom egyik legkonzervatívabb vallási csoportját alkották, amely alapvetően nem kívánt egy modern állam keretei között élni és nem kívánt egyenrangú lenni a keresztényekkel. A reformok miatt már az 1840-es évektől rendszeresen szembekerültek a központi kormányzattal. Haragjuk és frusztrációjuk igazi áldozata azonban nem a kormányzat volt, hanem a helyi keresztények, akiket az állam nem tudott megvédeni a helyi muszlimok akcióitól. 1878 után ez az eleve feszült helyzet tovább romlott. Boszniából az okkupáció után, illetve a Niši szandzsák területéről a szerb hadsereg elől több tízezer muszlim menekült érkezett az új vilajetbe, akik a háború miatt mindenüket elveszítették. Mivel az állam a problémáikat nem orvosolta, családjaik ellátása érdekében több ezer helyi szláv parasztszaládot űztek el (elsősorban Kelet-Koszovóból), amelyek Szerbiába menekültek (*mala seoba*). A boszniai és niši menekültek többsége azonban így sem tudott tartósan egzisztenciát teremteni, ezért a tartomány életében egy olyan társadalmi réteggé váltak, amely folyamtosan nyugtalan volt.

Második általános megjegyzés. A 19. század utolsó harmadára a Balkánt elérő társadalmi változások lassanként átformálták-felszámolták a korábbi identitásminták többségét. A világ átalakult vallási, társadalmi és gazdasági értelemben egyaránt. A helyi pravoszláv, déli szláv nyelven beszélő paraszti lakosság identitása is válságba került. A keresztények egyenjogúsítása időben nagyjából egybeesett a szomszédos államok területén megjelenő modern nacionalista eszmék születésével. A nemzeti ideológiák feltűnése a félsziget keresztény lakosságán belül új törésvonalakat eredményezett. Miközben az Oszmán Birodalom keretei között csak lassan formálódtak a lehetséges fejlődési utak – azaz hogy egy alapvetően felekezeti identitás milyen irányba lépjen tovább –, ebben az időszakban kívülről, a szomszédos nemzetállamok területéről kiforrott modern nemzeti ideológiák bukkantak fel és „zúdultak rá” a helyi lakosságra.

A nemzeti ideológiákat már nem(csak) a nemzeti egyházak hirdették, hanem a világi társadalomra épülő nemzetállamokból érkező és világi intézmény-rendszerekre támaszkodó hazafiak is. A szerb, a bolgár, majd később a macedón nemzeti gondolat képviselői között hamar erőszakos rivalizálás tört ki, hogy az Oszmán Birodalomban élő pravoszláv, déli szláv nyelvet beszélő lakosság melyik nemzet részének is tekinthető.

Harmadik általános megjegyzés. Jelen tanulmány bécsi osztrák–magyar és szófiai bolgár levéltári források alapján készült (ÖHHStA, KA, illetve ЦДИА). Adatai csak kiindulási pontként szolgálnak a felvetett kérdésekről való elmélkedéshez. Bármilyen jó felkészültséggel is rendelkeztek ugyanis a jelentéstevő osztrák–magyar konzulok, és bármennyire is széles látókörűek a jelentéseik, mégiscsak egy korabeli nagyhatalom hivatalnokairól van szó, akik államuk érdekeit képviselve és államuk nézőpontjait szem előtt tartva szemlélték a világot. Egy árnyaltabb kép megalkotásához ezért szükségesnek tartottuk bolgár konzuli és követi (Skopje, Belgrád, Bitola) jelentések vizsgálatát is – kiegészítésként, kontrollként és külön esettanulmányokként.

Társadalmi törésvonalak és az agresszió háttere

1900 és 1908 között a Skopjei szandzsákban a legtöbb halálos áldozattal a felekezeti és nemzetiségi konfliktusok jártak. A felekezeti konfliktusok első típusát 1870 óta a patriarkisták és exarchisták közötti incidensek jelentették.³ Erre a típusra a Skopjei szandzsákban is volt számos példa, de alapvetően a Bitolai (Monastiri), a Shkodrai (İškodrai) és a Szaloniki vilajetek területein voltak gyakoriak (lásd a prizreni pravoszláv egyházi gimnázium esetét a századfordulón).⁴

A Koszovói vilajetben a paraszti lakosság körében a muszlim–keresztény ellentétek is súlyosak voltak (második típus). Az ellentétek egyik jellegzetes megnyilvánulása a keresztény templomok elleni muszlim támadások, amelyeknek teteseit az oszmán rendfenntartó erők gyakorlatilag soha nem tudták felelősségre vonni. Fontos hangsúlyozni, hogy ez a felekezeti törésvonal nem mindig esett egybe a nemzetiségi törésvonalakkal: a Shkodrai vilajet területén, a mai Nyugat-Koszovóban katolikus albán kegyhelyeket is értek például muszlim albán támadások. De ugyanilyen támadás történt 1907. február 12-én is, amikor több Gostivar közeli falu (Zubovce, Požaranje, Galata) pravoszláv templomát gyújtották fel. A templomokat a gostivari szerb és bolgár/macedón egyházközösségek közösen

3 A konfliktus 1870-ben a bolgár pravoszláv egyház önállóvá válását követően robbant ki. Elvben a konstantinápolyi pátriárka hívei (szerbek) álltak szemben a bolgár exarcha híveivel. Gyakorlatilag azonban nemcsak az egyházmegyéek elosztásáról volt szó, hanem nemzetpolitikáról is. A vilajet szlávjainak egy jelentős része attól tartott, joggal, hogy az új egyház a bolgár nemzetépítés szolgálatába fog állni.

4 Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Politische Akten (= Bécs; ÖStA, HHStA, PA), XXXVIII. Belgrad Konsulat (= XXXVIII.) Kt. 399. Prizren (1899–1900).

tartották fent (a felekezeti identitás itt még olyan erős, mint a nemzetiségi tudat), és bár a tettesekről lehetett tudni, hogy a város környéki muszlim albán falvakból származnak, a hatóságok annak ellenére sem tettek semmit, hogy a vilájetben tevékenykedő külföldi konzulok a nagyvezírnél is tiltakoztak az eset miatt.⁵ Léteztek muszlimok közötti ellentétek is (harmadik típus): bektasi–szunnita, hivatalnok–állampolgár, városi–falusi muszlim stb.

A Skopjei szandzsákban a nemzetiségi feszültségek egyik legnagyobb góc-pontja 1907-től a Skopjétől északra fekvő Skopska Crna Gora (egykor: Karadag) hegység volt, ahol szerb, macedón–bolgár és albán falvak bandái harcoltak egymással (hasonló gócpontok voltak még a Kriva Palanka-i, a Kočani és a Radovištei kazák). Itt a kirobbant konfliktus oka több, eredetileg egymással nem összefüggő gyilkosságsorozat volt. Az egyiket egy Petko Ilić vajda vezette szerb támadás váltotta ki, amelynek során egy albán falura rontottak rá. A másik kiváltó esemény Brodec faluban történt, ahol egy bolgár támadás során meggyilkoltak két szerb férfit és elraboltak hetet, akiknek azután nyoma veszett. A Skopska Crna Gorában található falvak tradicionális közösségben éltek, az íratlan szokásjogon alapuló vérbosszú az érintett családok számára természetes kötelezettség volt. A két eseménysorozat hamar összekapcsolódott és egy korlátok nélküli irtó hadjáratná vált, ahol pár hónap elteltével már mindenki harcolt mindenki ellen. Azaz: a helyi konfliktusok egyik fontos kiváltó oka az íratlan szokásjogban gyökerezett, amely felett az állami törvényeknek láthatóan nem volt hatalma. A hatóságok sem tettek, pedig a környék szláv paraszti lakossága nemcsak őket, hanem a nagyhatalmak konzulátusait is felkereste. A békét egy helyi pravoszláv kolostor archimandritája, egy bizonyos Sava próbálta helyreállítani, aki az íratlan szokásjog szabályai alapján (!) próbált meg békét tenni a felek között, sikertelenül. Jó szándékú törekvése a helyi albánok ellenállásán bukott meg, akik a békéhez nem akarták szavukat adni (*besa*).⁶

Nem csak az oszmán–szerb határon voltak problémák. Skopjétől keletre a bolgár határ közelében 1907-ben még ennél is sokkal aggasztóbb volt a helyzet. Itt a helyi szokásjog mellett alapvetően a kisállami propaganda és beavatkozás állt a háttérben. A skopjei bolgár konzulátus szerb atrocitásokról szóló jegyzetombjében több mint 750 bejegyzést találhatunk 1906–1907-ből. A lista azzal kezdődik, hogy 1906 végén Georgi Kapitan csetája átjött a szerb határon és két rajtaütéssel hat embert ejtett túszul. 1907 januárjában már két nagy szerb csetát találtak Kratovo és Štip környékén. Februárban Ivan Stajkov rabolta el Stariprad falu előljáróit és kényszerítette a falut, hogy szerbnek vallja magát. Az időpontoknak jelentősége van: a cselekmények télen történtek, azaz tisztán

5 ÖStA HHStA, PA. VII. Gesandtschafts- und Konsulatsarchiv, Administrative Registratur (= VII.) Fasz. 434. No. 14/pol., Alfred Rappaport skopjei konzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. 1907. febr. 12. (Beilage No. 131. res. Alfred Rappaport konzul Richard Oppenheimer főkonzulnak Thesszalónikibe, pp. 8.).

6 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 55/pol., pp. 17.; uo. No. 71/pol., pp. 14. Alfred Rappaport skopjei konzul jelentései Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. 1907. júl. 27.; 1907. okt. 29.

banditizmussal nem mindig magyarázhatóak.⁷ Az emberrablások, százas nagyságrendű állatelhajtások, fenyegető levelek és pénz hatására több falu „megtért”: így lett szerbbé például Kanarevo falu is (Kumanovo kaza) a falubíró megfenyegetése, majd lekenyerezése után.⁸ A fenti eszközök nemcsak a „szerbesítést” vagy „bulgarizálást” szolgálták, hanem a cseták jövedelemforrását, így fennmaradását is biztosították.

A helyi „rekvirálások” mellett a cseták másik állandó jövedelemforrása állami támogatásokból származott. Már 1907-ben arról számolt be a skopjei bolgár konzulátus alkalmazottja, hogy a szerb ügynökök 300 ezer dinárt kaptak Kratovo környékének szerbizálására. A pénzekből inkább fegyvereket szereztek be (200 gyorstüzelő puskáról tudósít az egyik beszámoló), mintsem iskolát létesítettek vagy földet vettek volna, s csak kis részét fordították a lakosság hűségének megvásárlására.⁹ A területet uralni kívánó kisállamok viszonylag rövid idő alatt rájöttek, hogy a rombolás költséghatékonyabb, mint az építkezés, s a korábbi „puha” módszerektől eltérően 1908-tól leginkább ez jellemezte a macedónkérdés harmadik fázisát (lásd később).

A helyi lakosság magas halálozási rátáját a külföldről érkező bandák tevékenysége jelentősen növelte. E fegyveres alakulatok szervezésének több oka is volt, és ezek egyben a közöttük húzódó törésvonalakat is kijelölték. Időben a legkorábban az oszmán fennhatóság ellen küzdő alakulatok jelentek meg (1860-ig).¹⁰ Őket a felekezeti alapon szerveződő irreguláris csapatok követték: a patriarkisták és az exarchisták (1870). 1878 után egy harmadik típus jelent meg: az Oszmán Birodalom ellen, modern nemzeti célokért harcolók tábora, akik a Skopjei szandzsákbán eredendően szerbek és bolgárok voltak. Az 1890-es évektől kirobant az autonomista VMRO és a bolgarofil vrhovisták közötti harc, majd a századfordulón megjelentek az albán és török irreguláris alakulatok is. Sőt volt a helyi bolgároknak egy olyan csoportja – főleg városiak –, amely szemben a vrhovistákkal és a VMRO-val, a birodalommal való békés együttélésnek volt a híve.¹¹

A századforduló utáni időszakban két tendencia vált egyre dominánsabbá. Az egyik, hogy a fenti, felekezeti, nemzeti és szervezeti kategóriák minden lehetséges mértékben keveredtek egymással. A másik, hogy megerősödött a vilajetben az a társadalmi csoport, amely tagjait elszegényedett és radikalizálódott férfiakból toborozta (felekezeti és nemzetiségi hovatartozás nem számított), és

7 Noha télen kevés volt a hozzáférhető élelem, de a menedék is és a nyomok eltüntetése is nehezebb volt. A banditizmusra alapvetően a nyári aktivitás volt jellemző – lásd később.

8 Централен Държавен Архив, Szófia (ЦДА) ф. 335к. оп. 1. а. е. 396.

9 ЦДА, ф. 335к. оп. 1. а. е. 396. л. 5–6.

10 A már századokkal korábban is létező hajdut- és kleftiszmozgalmon túl, mely szintén hatással volt e magatartásformák fennmaradására.

11 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 36/pol., pp. 10.; uo. No. 61/pol., pp. 12. Alfred Rappaport konzul jelentései Heinrich Calice isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1906. ápr. 28.; 1906. jún. 27.; uo. No. 28., pp. 5. Ranzi konzul jelentése Heinrich Calice isztambuli nagykövetnek. [Monastir] 1906. jún. 28. Fontos megjegyezni, hogy a Skopjei szandzsákbán a vrhovista pártnak stabil többsége volt a macedóniai szláv közösségeken belül. ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 40/pol., pp. 12. Georg Adamkiewicz al-konzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. máj. 5.

amely egyszerűen hasznot húzott az állam működésképtelenségéből, a zűrzavarból. A szerb, bolgár, macedón nemzeti célokért harcoló irreguláris alakulatok mellett ők is létrehozták a maguk fegyveres egységeit, és a nemzeti célok jelszava alatt alapvetően a lakosság terrorizálásából tartották fent magukat. Létükről a korabeli nagyhatalmak vezérkari levéltáraiban számos fotó maradt fent.¹²

E két típusba tartozó fegyveres alakulatok egymással, illetve az oszmán hatóságok ellen állandó harcot folytattak. Napirenden voltak a gyilkosságok, merényletek, emberrablások. Ennek legnagyobb vesztesei a szláv paraszti lakosság köréből kerültek ki. 1906-tól emiatt mind a VMRO, mind a vrhovisták tartottak olyan gyűléseket, ahol olyan akcióterveket fogadtak el, amelyek legalább verbálisan megfogalmazták annak a szükségességét, hogy a földműves falvakat lehetőség szerint távol kell tartani az erőszakos események egy részétől (az említett számadatok ennek sikertelenségét támasztják alá).¹³

Azonban nemcsak fegyveres alakulatok, hanem a szomszédos államok területéről érkező propagandák és ideológiák is harcoltak a térségben egymással. Ezek célközönsége elsősorban a vilájetbeli pópák és falusi tanítók társadalmi rétege, kisebb mértékben a paraszti lakosság volt. A falu identitásának legnagyobb formálójá ugyanis a pópa és a tanító volt: a falu azt a nemzeti identitást követte, amelyet ők választottak, vagy amelyre őket a fegyveres bandák rákényszerítették.¹⁴ Mindenesetre akár felekezeti, akár nemzeti eszméket terjesztettek a vilájetben, ennek köszönhetően terjedtek el a nyomtatott sajtótermékek is: folyóiratok, plakátok, brosúrák, kalendáriumok, kiáltványok, könyvek stb.

A századforduló utáni általános zűrzavar és anarchia, illetve az állam működésképtelenségének legszemléletesebb bizonyítékai azok a statisztikák, amelyek a szandzsákbán a társadalmi konfliktusoknak áldozatul esetteket veszik lajstromba. Az osztrák–magyar konzulátusok levéltári anyaga a statisztikák mellett (1. táblázat) meglehetősen gazdag a vonatkozó adatokban. Az alább összeállított statisztikák 1903-as és 1905-ös konzuli jelentések alapján készültek. Fontos előre hangsúlyozni, hogy a forrásul felhasznált, kiragadott adatsorokból nem lehet a térség konfliktusait (okokat, jelenségeket) részletesen elemezni. Ezek pusztán arra szolgálnak, hogy a mindennapi erőszak mértékét – annak legextrémebb változatán, az elkövetett gyilkosságokon keresztül – szemléltessék.

Az államhatalom tekintélye és cselekvőképessége 1903 után a korábbiakhoz képest is radikálisan csökkent: a közbiztonság hiányának mértéke olyan fokot ért el, hogy az osztrák–magyar konzulátusok statisztikákat készítettek a hivatali körzetükben történt erőszakos eseményekről. Ezeknek az erőszakos ese-

12 Ausztria–Magyarország esetében az egyik ilyen akta: Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Bécs), AOK-Evidenzbureau, Kt. 3483.

13 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 75/pol., pp. 4. Alfred Rappaport konzul jelentései Heinrich Calice isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1906. aug. 12. (Komitadschis Congress in Küstendil); uo. No. 94/pol., pp. 8. Alfred Rappaport konzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1906. nov. 28.

14 1913-ban Macedónia megszerzésekor a szerbek minden tízből kilenc tanárt bebörtönöztek. Историја на Македонскиот народ. Том. IV., НИП Нова Македонија, Скопје, 2000. 73.

1. táblázat. A Skopjei szandzsák nemzetiségi összetétele 1903-ban ¹⁵										
Nemzetiség	Kazák							Összesen		
	Skopje	Kumanovo	Kriva Palanka (Egri Palanka)	Kratovo	Kočani	Malëš (Osmanie)	Radovište	Štip (Ištib)	Veles (Kóprülü)	
Albán										
	muszlim	5 595	–	–	7 800	–	–	–	1 500	36 282 (10%)
	katolikus	–	–	–	–	–	–	–	–	360
	exarchista (bolgár)	23 710	22 141	17 391	16 524	16 536	7 622	19 472	29 394	178 711 (50%)
Szláv										
	patriarkista	8 358	108	954	1 090	288	–	–	4 130	19 334 (5,5%)
	muszlim	–	–	–	–	9 234 (pomák)	–	–	5 242 (pomák)	20 076 (5,5%)
Cörög										
	102	–	–	6	–	–	–	–	15	123
Arumán										
	360	120	–	102	1 680	–	–	–	900	3 162 (1%)
Oszmán										
	9 949	6 765	1 929	3 815	11 600	425	10 464	25 764	12 512	83 223 (23%)
Emigránsok Bosznia-Hercegovina, Szerbia és Bulgária területéről										
	1500	–	–	–	–	–	–	–	–	1 500
Cserkesz										
	–	210	–	–	–	–	–	–	–	210
Cigány										
	2 404	1 008	336	336	712	485	390	378	664	6 713 (2%)
Zsidó										
	800	18	–	–	–	–	–	480	–	1 298
Összesen	72 789	45 784	24 514	22 604	39 406	26 968	18 476	46 094	54 357	350 992

ményeknek megvolt a maguk évszakokhoz kötött ritmusa: tavasszal a meleg beköszöntével felbukkantak a fegyveres bandák első csoportjai, jellemzően néhány fős létszámmal. A télen lerongyolódott és éhező férfiak kora tavasszal a

¹⁵ ÖStA HHStA, 19. Nachlässe, Nachlaß August Kral, Kt. 2, „Statistische Tabelle der Nationalitäts- und Religions-Verhältnisse im Vilajet Kossovo (1903)“.

célterület falvaiban erőre kaptak és faluról falura járva növelték a csapat létszámát.¹⁶ Nyár végére aztán sikerült ezt a létszámot a helyiekből és a külföldről érkező önkéntesekből 20–40 főre emelni. Tevékenységük csúcspontja a nyári aratás idejére és augusztus–szeptemberre esett, amikor a paraszti lakosság a földeken tevékenykedett, azaz kénytelen volt a viszonylag biztonságos házáitól távol tartózkodni. A támadások és merényletek száma aztán a hideg őszi napok beálltával egyre csökkent, télen pedig szinte teljesen meg is szűnt. A vilajet lakói számára emiatt a hó a legnagyobb nélkülözések mellett a legnagyobb biztonság jelképe is volt: „fehér rendőrségnek” nevezték.¹⁷ (Az államilag támogatott csetákat onnan lehetett megismerni, hogy télen is jelentős aktivitást mutattak: Ivan Stajkov említett csoportja például februárban is 30 emberből állt.)

A konzuli jelentések egyik jellegzetes példája 1905-ben Skopjében született, amelyben a szandzsákban *május 11. és szeptember 13. között* lezajlott erőszakos eseményeket vették lajstromba (2. táblázat).¹⁸ Az alapos hivatalnok kazánként jegyezte fel az esemény dátumát (első oszlop), az áldozatok nevét és lakhelyét (második oszlop), a tettesek személyét és lakhelyét, felekezetét, esetleg az elkövetés okát és módját (harmadik oszlop). A Radovištei kaza esetében a lista a következőképpen nézett ki (a forrást eredeti nyelven idézzük):¹⁹

2. táblázat. Erőszakos cselekedetek a Radovištei kazában		
11. Mai	Fatima und Tochter Zarifa aus Treskavec	getötet, Täter unbekannt
27. Mai	Koce aus Podoreš	Vermišt
16. Juni	Demendezi aus Jargerica	getötet, Täter angeblich Comitè-Rache
17. Juni	Stojan aus Jargerica	getötet, Täter angeblich Comitè-Rache
19. Juni	Avram Jane dessen Frau und Tochter aus Rozbunar	verwundet, Täter 3 unbekannte Mohammedaner
20. Juni	Risto Konstantin aus Radovište	verwundet, dtto
20. Juni	Traman Dimitrija aus Delina	schwer verwundet, Täter angeblich Türken
28. Juni	Kristo Ile aus Vratca	der Tatverdächtig der Mohammedaner Damjan [sic!]
12. Juli	Jovan Velko aus Šipkovic	Vermišt
16. Juli	Angelko Trajan, Jordan Postol, Mike Lazar, Mike, Petre Stojan, Tase Gjorgje: Hirten aus Radovište	von einer mohammedanischen Bande gefesselt und durch Messerstiche getötet

16 Ilyen bandát vezetett a Kratovái kazában Todor Aleksandrov 1910-ben. ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 56/pol., pp. 8. Maryan Heimroth (a skopjei konzulátus vezetője) jelentése Eduard Otto követnek. 1910. júl. 30.

17 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 6/pol., pp. 12. Maryan Heimroth konzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1911. febr. 5.

18 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 86/pol., pp. 12. Gottlieb Pára főkonzul jelentése Heinrich Calice isztambuli nagykövetnek. [Szaloniki] 1905. szept. 16. Sicherheits-verhältnisse im Amtsbezirke in der Zeit von 11. Mai bis 13. September (mit Beilage). A további statisztikákat 1905-re vonatkozóan ebből a jelentésből állították össze.

19 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 86/pol., pp. 12. Gottlieb Pára főkonzul jelentése Heinrich Calice isztambuli nagykövetnek. [Szaloniki] 1905. szept. 16.

TÁRSADALMI KONFLIKTUSOK A SKOPJEI SZANDZSÁKBAN

17. Juli	Stojan Niko u. Gam: dtto	dtto.
19. Juli	Trajce Zafir aus Kance	getötet, Täter Rara Ahmed
12. August	Dane Jane und Sohn David, Koce Ilia aus Vrahovica	getötet, Täter mohammed. Comités
18. August	Tašo Georgiev aus Radovište	getötet, Täter unbekannte Comités
21. August	Ilija und Arif aus Vrahovica	getötet, Täter 3 Mohammedaner
25. August	1 unbekanntes Comité-Mitglied bei Gmerdeš	Getötet
3. September	File Risto aus Jargaica	getötet, Täter unbekannt
3. September	Todor Spasov aus Kanče	getötet, Täter Türken aus Promet
3. September	Panče Ilo aus Skoruša	getötet, Täter Türken aus Promet

Im Kaza Radovište: Getötet 23, Verwundet 4, vermißt 2.

A főkonzul feljegyzései döbbeneteseek: a kérdéses négy hónap alatt (!), csak ebben a szandzsákban több száz áldozata volt a társadalmi feszültségeknek. A 3–4. táblázat az erőszakos események legfontosabb adatait foglalja össze csoportosítva (ismét fontos hangsúlyozni: a táblázatban nem szerepelnek a rendfenntartó erők által végrehajtott akciók!).

3. táblázat. Az erőszakos cselekmények típusai és áldozataik megoszlása a Skopjei szandzsákban 1905. május 11. és szeptember 13. között									
Kaza	Támadások	Gyilkosság	Sebesült	Eltűnt	Keresztény áldozat	Muszlim áldozat	Ismeretlen áldozat	Összesen	1000 lakosra jutó áldozat
Skopje	8 (átlag 5 halott!)	41	8	2	30 (2 nő)	19 (4 nő, 1 gyerek)	3 (1 nő)	52 (7 nő, 1 gyerek)	0,71
Kumanovo	9	36	9	4	21 (1 nő)	12	16	49 (1 nő)	1,07
Kriva Palanka	24	24	9	5	15 (4 nő)	–	24	38	1,55
Kratovo	13	13	5	4	9	3	10	22	0,97
Kočani	3	3	1	1	4	1	–	5	0,13
Maleš	3	3	5	2	3	2	5	10	0,37
Radovište	23	23	4	2	25 (2 nő)	3 (2 nő)	1	29	1,57
Štip	11 (átlag 3,8 halott!)	42	11	10	44	13 (1 nő)	6	63	1,37
Veles	12	12	1	5	8	5	5	18	0,33
Összesen	106	197	53	35	159 (9 nő)	58 (7 nő, 1 gyerek)	70 (1 nő)	287 (17 nő, 1 gyerek)	0,82

Az osztrák–magyar hivatalnok hosszas listái segítségével kísérletet lehet tenni bizonyos tendenciák megragadására. Bár pusztán az áldozatok és tettesek neve alapján utólag nem lehet egyértelműen tisztázni a nemzetiségi hovatartozást, de a felekezeti arányokat jó eséllyel meg lehet állapítani.²⁰

²⁰ Természetesen a hiba lehetősége itt is fennáll, hiszen előfordul olyan névalak az idézett forrásban (főleg családnév), amelyről nehéz egyértelműen megállapítani viselője vallását. Szintén probléma, hogy nem

4. táblázat. A Skopjei szandzsákban 1905. május 11. és szeptember 13. között elkövetett erőszakos cselekmények ismert tetteseinek felekezeti hovatartozása								
Kaza	Keresztény		Keresztény összesen	Muszlim		Muszlim összesen	Minden egyéb eset	Összesen
	keresztény ellen	muszlim ellen		keresztény ellen	muszlim ellen			
Skopje	5	3	8	8	3	11	26	45
Kumanovo	3	2	5	10	3	13	12	30
Kriva Palanka	2	–	2	1	–	1	7	10
Kratovo	4	–	4	–	–	1	9 + 1 ²¹	14
Kočani	–	–	0	–	–	0	5	5
Maleš	2	–	2	–	–	0	3	5
Radovište	2	1	3	9	1	10	6	19
Štip	6	1	7	13	1	14	29	50
Veles	2	1	3	2	3	5	3	11
Összesen	27 (14%)	7 (4%)	34	43 (22%)	11 (6%)	55	101 (53%)	189

A 3–4. táblázat alapján néhány tendencia a Skopjei szandzsákot illetően megállapítható. Az első szembetűnő dolog, hogy négy hónap, azaz hozzávetőleg 120 nap leforgása alatt a feljegyzett (!) 106 erőszakos támadásnak mintegy 285 áldozata volt (halottak, sebesültek, eltűntek). Ez azt jelenti, hogy a szandzsák területén naponta átlag 2,375 ember esett erőszakos támadás áldozatául; s egy támadásnak kettőnél is több áldozata volt. A hallálal, sebesüléssel vagy eltűnéssel végződő erőszakos támadások legtöbb áldozata a helyi keresztény közösségekből került ki (55,4%-a keresztény, 20,2%-a muszlim és 24,4%-a ismeretlen). A tetteseket illetően csak egy kevésbé pontos arányt lehet felállítani (29,2% muszlim, 17,9% keresztény), hiszen az esetek 52,9%-ában eredménytelennek bizonyultak a hatóságok nyomozásai. Ez pedig nemcsak az állami közigazgatási és rendfenntartó szervek hatékonyságáról árul el adatokat, hanem a Macedónia számára létrehozott, nemzetközi tisztek vezette zsandárságról is. A Koszovói vilajet egyes kerületeiben ugyanis, így például a Skopjei szandzsákban ők is tevékenykedtek – és eredménytelenül. Pusztán az ismert tettesek statisztikájára alapozva a muszlimok inkább követtek el keresztények elleni merényleteket, mint fordítva (22% vs. 4%), vagy mint hitsorsosaik ellen. Legritkábbnak a keresztények muszlimok elleni akciója bizonyult (vagy ezt tudták legkevésbé feltárni).

lehet pontosan tisztázni azt az utat, amelyen az információk a főkonzulhoz eljutottak, azaz például hogy ki vette fel eredetileg az adatokat (állami hivatalnok, a nemzetközi zsandárság külföldi tisztje; muszlim, szláv stb.). Éppen ezért az egyesített adatok a 4. táblázatban csak tendenciaszerűen értelmezendők.

21 Muszlim támadók és egy ismeretlen áldozat.

TÁRSADALMI KONFLIKTUSOK A SKOPJEI SZANDZSÁKBAN

5. táblázat. A Skopjei szandzsák kazáinak felekezeti viszonyai 1903-ban (%), illetve a Skopjei szandzsákban 1905. május 11. és szeptember 13. között elkövetett erőszakos cselekmények áldozatainak és tetteseinek statisztikája az egyes kazákban (%)

Kaza	Felekezeti arány (%)			Áldozatok aránya (%)			Tettesek aránya (%)		
	keresztény	muszlim	egyéb	keresztény	muszlim	ismeretlen	keresztény	muszlim	ismeretlen
Skopje	42,8	52,8	4,4	57,7	36,5	5,8	17,7	24,3	58
Kumanovo	70,3	27,45	2,25	42,85	24,5	32,65	16,6	43,3	40,1
Kriva Palanka	90,76	7,86	1,38	39,47	0	63,53	20	10	70
Kratovo	81,63	16,87	1,5	40,9	13,63	45,47	28,57	7,15	64,28
Kočani	48,96	49,23	1,81	80	10	10	–	–	100
Maleš	62,38	35,81	1,81	30	20	50	40	–	60
Radovište	41,25	56,63	2,12	86,2	10,34	3,46	15,78	52,63	31,59
Štip	42,24	55,89	1,83	69,84	20,63	9,53	14	28	58
Veles	63,35	35,42	1,23	44,44	27,77	27,79	27,275	45,45	27,275

6. táblázat. Az áldozatok és tettesek aránya (1905. május 11. és szeptember 13. között) kazánként a szandzsák egészéhez és a kazánkénti lakossághoz viszonyítva

	Skopje	Kumanovo	Kriva Palanka	Kratovo	Radovište	Štip	Veles	A szandzsák egésze
Lakosság (%)	21	13	7	6	5	13	15	100
Áldozat (%)	18	17	13	8	10	22	6	100
Tettes (%)	24	16	5	7	10	26	6	100

Kočani és Maleš kazák az áldozatok és tettesek kis esetszáma miatt az összehasonlító vizsgálatból kihagyva.

Az áldozatok és a tettesek felekezeti adatait kaza szintre lebontva és összevetve az általános felekezeti statisztikákkal, több megállapítást is tehetünk (5–7. táblázat). Az áldozatok abszolút száma Skopje, Kumanovo és Štip kazákban a legnagyobb, illetve Kočani és Maleš környékén a legalacsonyabb. A magas abszolút áldozatszám azonban önmagában még nem feltétlenül számít különlegesnek, hiszen az említett kazák lakosságszámuk alapján is a legnagyobbak közé tartoztak. A lakossághoz mért arányt tekintve Kumanovo, Kriva Palanka, de főleg Radovište és Štip körzetében volt sok áldozat, azaz földrajzi szempontból a Skopjétől, illetve a Vardartól mint centrumtól távol eső hegyvidéki peremterületeken, a szerb–bolgár határ mentén.

A tettesek adatait vizsgálva hasonló általános megállapításokra és következtetésekre juthatunk, mint az áldozatok esetében. Az abszolút számukat tekintve Skopje és Štip kazák jártak az élen, míg a legkevesebb tettes Kočani és Maleš területén volt (ide csak 1911–1912-ben ért el a magas erőszakhullám). A lakosság arányához mérve viszont itt is Radovište és Štip vezet, azaz ez a vidék tekinthető a legerőszakosabb területnek (az áldozatok és tettesek aránya kétszerese a lakos-

ság szandzsákból való részesedésének). Talán nem meglepő, hogy az 1903-as összeírás szerint itt igen magas volt a muszlimok aránya (lásd például a híres Kancsov-féle „bolgár” térképet 1900-ból).²² A két kazában, a lakosság etnikai megoszlásához képest, különösen magas a keresztény áldozatok és a muszlim tettesek aránya. Azaz, itt az erőszak magyarázható a felekezeti ellentétekkel. Az abszolút tettes- és áldozatszámok alapján az itteni támadások voltak a legvéresebbek az egész szandzsák területén, ami átlag 3,8–5 halottat jelentett.

7. táblázat. A vizsgált erőszakhullám területi és felekezeti különbségei az ismert elkövetők és áldozatok statisztikájának összevetése (felülreprezentáltsága) alapján

Kaza	Keresztény áldozat/ keresztény lakosság aránya	Muszlim áldozat/ muszlim lakosság aránya	Keresztény tettes/ keresztény lakosság aránya	Muszlim tettes/ muszlim lakosság aránya	Keresztény tettes/ keresztény áldozat aránya	Muszlim tettes/ muszlim áldozat aránya	Távolság a centrumtól	Határtól való távolság
Skopje	1,35	0,69	0,41	0,46	0,31	0,67	1	2
Kumanovo	0,61	0,89	0,24	1,58	0,39	1,77	2	2
Radovište	2,09	0,18	0,38	0,93	0,18	5,09	4	3
Štip	1,65	0,37	0,33	0,50	0,20	1,36	3	4
Veles	0,70	0,78	0,43	1,28	0,61	1,64	2	5

Kriva Palanka és Kratovo az ismeretlen tettesek és áldozatok magas aránya miatt, Kočani és Maleš az esetek kis száma miatt kihagyva.

8. táblázat. A Skopjei szandzsákban 1905. május 11. és szeptember 13. között elkövetett erőszakos cselekmények korrelációs vizsgálata (csak ismert esetek bevonásával)

Keresztények aránya* vs. keresztény áldozatok aránya	-0,75	Muszlim tettesek aránya vs. központtól való távolság	-0,47
Keresztények aránya* vs. keresztény tettesek aránya	0,41	Felderítetlen ügyek aránya vs. központtól való távolság	0,36
Keresztények aránya* vs. muszlim áldozatok aránya	-0,42	Felderítetlen ügyek aránya vs. határtól való távolság	-0,55
Keresztények aránya* vs. Muszlim tettesek aránya	-0,31	Muszlim tettesek aránya vs. határtól való távolság	0,55
Keresztény áldozatok aránya vs. keresztény tettesek aránya	-0,78	Muszlim áldozatok aránya vs. határtól való távolság	0,40
Muszlim áldozatok aránya vs. muszlim tettesek aránya	0,33	Muszlim áldozatok vs. központtól való távolság	-0,76
Keresztény áldozatok aránya vs. muszlim tettesek aránya	0,29	Muszlim tettesek vs. keresztény tettesek aránya	0,19

* Keresztények helyett muszlim lakosság arányával számolva csak a koefficiens előjele változik. A szignifikáns összefüggések félkövér betűtípussal jelölve.

22 A belső területekre eső kazák esetében Skopje, Radovište és Štip relatív muszlim többségű volt (52,8–56,6%), míg Kumanovóban és Velesben a keresztények tették ki a társadalom nagyobbik részét (63,4–70,3%).

Kriva Palanka és Kratovo környékén²³ az összes ismert keresztény támadás helyi keresztények ellen irányult. Kriva Palankán ugyan az ismert támadások 10%-át muszlimok hajtották végre keresztények ellen, de tekintve a kaza általános felekezeti arányait, megkockáztatható, hogy az ismeretlen tettesek túlnyomó többsége keresztény volt. Ez pedig feltételezhetően azzal függött össze, hogy ezekben a kazákban volt a legkiélezettebb a szerb és bolgár nemzeti eszmék közötti küzdelem. Ennek ellenére is igaz, hogy a keresztény áldozatok és a keresztény tettesek aránya között fordított a kapcsolat, azaz a szandzsák egészen minél nagyobb a keresztény áldozatok aránya, annál kisebb a keresztény elkövetőké ($k=-0,78$). A többi korrelációs együttható nem volt magas: a keresztények (és muszlimok) felekezeti aránya a kazákban nem volt erős kapcsolatban a keresztény és muszlim tettesek vagy akár a muszlim áldozatok kazánkénti arányával ($k<0,5$). Azaz nem mondható ki, hogy a zömmel keresztények lakta területeken egyértelműen a muszlimok az atrocitások elkövetői vagy fordítva (8. táblázat).²⁴ Kumanovóban az ismert akciók zöme muszlim támadót és keresztény áldozatot mutatott ki, noha a muszlimok aránya ott 30% alatt maradt. Štipben szintén a muszlimok keresztények elleni fellépése volt domináns, de itt a muszlim lakosság alkotta a többséget.²⁵ A felekezeti adatsorok vizsgálata alapján tehát az egyes kazák közötti különbségek és hasonlóságok érdekes módon nem kizárólag attól függően változtak, hogy az adott közigazgatási egység muszlim vagy keresztény többségű volt-e. A társadalmi erőszak mértékének szempontjából a kazák aszerint is csoportokat alkottak, hogy a birodalom közvetlen határai mentén feküdtek-e vagy sem. Leegyszerűsítve: az erőszak mértéke a belső területeken alacsonyabb, a szerb és bolgár határ mentén fekvő kazákban magasabb volt.

Sokatmondóak a bűnesetek felderítési arányai, a tettesek azonosítása (9. táblázat). Általános tendencia, hogy a bolgár határ mentén található kazákban voltak a legeredménytelenebbek a rendfenntartó erők. Kriva Palanka, Kratovo, Kočani és Maleš közigazgatási területein a felderítetlenségi arány 60% (Maleš) és 100% (Kočani) között mozgott!²⁶ Tekintve, hogy a felderítési arány ennyire rossz,

23 A keresztény többségű közigazgatási egységek közül Kriva Palanka és Kratovo voltak a legjelentősebbek (a keresztények aránya: 81,63%, illetve 90,76%), bár lakosság számuk alapján a kisebbek közé tartoztak. Ezek a periferikus helyeken a felderítési arány kifejezetten rossz volt.

24 A keresztények aránya és a keresztény tettesek aránya közötti relatíve magas, de mégis 0,5 alatt maradó korrelációs koefficiens mögött az húzódhat, hogy a keresztény–keresztény ellentétek felfelé, a keresztény–muszlim ellentétek lefelé mozdítják el a korreláció erősségét. Ugyanígy nincs összefüggés a muszlim áldozatok aránya és keresztény tettesek kazánkénti aránya között, de a muszlim áldozatok és muszlim tettesek kazánkénti aránya között sem mutatható ki erőteljes kapcsolat. Ezek oka az, hogy muszlim–muszlim viszonylatban ugyanúgy létezett konfliktus, mint muszlim–keresztény viszonylatban, s ennek kimutatására a korrelációs vizsgálat alkalmatlan.

25 A muszlim áldozatok aránya a központhoz közel volt magasabb ($r=0,76$), hiszen itt éltek kompakt etnikai tömbben is, de ez önmagában még nem utal sem az erőszak elterjedtségére, sem a tettesek kilétére (muszlim vagy keresztény). A kedvezőbb felderítési arányok alapján úgy tűnik, hogy a belső területeken a muszlimok közül kerültek ki nagyobb százalékban az elkövetők ($k=0,51$).

26 A helyzet azonban máshol sem volt túl kedvező, hiszen Skopje és Štip területén mintegy 58% volt az ismeretlen tettesek aránya, de Kumanovo, Radovište és Veles esetében is meglehetősen magas volt (27,2–40,1% között).

ezért a tettesek felekezeti megoszlásának vizsgálata nagyon bizonytalan.²⁷ Talán annyit meg lehet kockáztatni, hogy a keresztény tettesek a legnagyobb arányszámot a bolgár határ menti keresztény és szláv többségű területeken tették ki, míg a muszlim tettesek aránya Kumanovo, Veles és Radovište környékén volt a legnagyobb (43,3–52,63%).²⁸ Emögött elsősorban felekezeti ellenségeskedések álltak, vagy mint a karadagi eset mutatja, szokásjogon alapuló konfliktussorozatok is (10. táblázat)²⁹.

9. táblázat. Az egyes tényezők szerepe a felderítetlen ügyek, keresztény és muszlim áldozatok, illetve tettesek számának alakulásában (1905. május 11–szeptember 13.)

Felderítetlen ügyek aránya	Standardizált Beta	Keresztény áldozatok aránya	Standardizált Beta	Muszlim áldozatok	Standardizált Beta	Keresztény tettes	Standardizált Beta	Muszlim tettes	Standardizált Beta
Muszlim áldozat, %	-0,183	Muszlim tettesek, %	0,247	Távolság a központtól	-0,891	Muszlimok %	0,110	Muszlimok %	1,035
Keresztény áldozat, %	0,155	Keresztény tettesek, %	-0,612	Keresztény tettesek, %	0,558	Keresztény áldozatok %	-0,805	Muszlim áldozatok %	-1,547
Keresztények %	0,076	Keresztények %	-0,494	Muszlimok %	0,557	Távolság a központtól	0,564	Távolság a központtól	-1,687
Központtól való távolság	0,223	Központtól való távolság	0,344	Muszlim tettesek, %	-0,234	Muszlim áldozatok %	0,466	Keresztény tettesek %	0,921

27 A központtól való távolság és a muszlim elkövetők esetében viszont a korrelációs koefficiens $r = -0,86$, azaz minél kisebb a muszlim tettesek aránya az összesből, annál nagyobb a felderítetlen ügyeké. A felderítetlen esetek aránya és a központtól való távolság korrelációs koefficiense 0,37.

28 Ha a távolságot határtól való távolságként értelmezzük, akkor megállapítható, hogy minél messzebb vagyunk a határtól, annál nagyobb a muszlim tettesek aránya (ez összefügg biztonságérzetükkel és az etnikai viszonyokkal is) és annál kisebb a felderítetlen ügyeké ($r=0,55$ és $-0,55$).

29 Mivel a kapcsolatok erőssége több tényezőtől függ, az egyes változók esetében regresszióanalízissel megkíséreltük az egyes tényezők szerepének megbecslését. Így például a felderítetlen ügyek aránya egyértelműen a központtól való távolsággal (határhoz való közelséggel) mutatta a legnagyobb korrelációt, miként a keresztény áldozatok aránya esetében is ez volt a legerősebb tényező (megelőzve a muszlim tettesek arányát mint okot). A muszlim áldozatok arányában a központhoz való közelség dominál inkább: itt a muszlim lakosság számaránya éppen akkora hatótényezőt jelentett, mint a keresztény tettesek gyakorisága. A keresztény tettesek számára a központtól való távolság jelentett leginkább motívációt.

10. táblázat. Összefoglaló táblázat: az erőszakhullám lokális társadalmi sajátosságai (1905. május 11–szeptember 13.)									
	Skopje	Kumanovo	Kriva Palanka	Kratovo	Kočani	Maleš	Radovište	Štip	Veles
Központtól távol (x), határhoz közel (y)		y	xy	xy	Xy	xy	x	x	
Felderítetlen ügyek aránya magas	x		x	x	X	x		x	
Muszlim lakosság aránya jelentős	xx				Xx	x	xx	xx	x
Áldozatok aránya a lakossághoz mérve nagy		x	x				x	x	
Tettesek aránya a lakossághoz mérve nagy	x						x	x	
Muszlim–keresztény ellentét	x	x					x	x	
Keresztény–keresztény ellentét	x	x		x				x	
Muszlim–muszlim ellentét	x	x							x
Ismert tettes inkább muszlim		x					x	x	x
Ismert tettes inkább keresztény				x					
Keresztény tettes főleg muszlimok ellen									
Keresztény áldozatok felülreprezentáltak	x						x	x	

Az 1908 előtti időszakra vonatkozólag maradt fent statisztika a vilajetből kivándoroltakról is. Hasonlóan a fenti elemzéshez, itt is csupán egy önkényesen kiragadott forrással szeretnénk a problémát szemléltetni. Az alapkérdés így hangzik: a vilajet lakossága körében tapasztalható kivándorlás az erőszak elől történt-e, vagy alapvetően más okai voltak? Az osztrák–magyar levéltári források alapján úgy tűnik, hogy szemben a Bitolai vilajettel, ahol a politikai helyzet volt talán a legfontosabb motiváció, Koszovóban inkább gazdasági okok miatt kényszerültek sokan migrációra. Szintén különbség, hogy utóbbi vilajetből döntően 1906–1907 után indult csak meg a kivándorlás az Egyesült Államokba, a migránsok többsége az Oszmán Birodalomban vagy a környékbeli államokban keresett elsősorban munkát.³⁰

Az emigránsok csaknem valamennyien keresztény (katolikus és pravoszláv) férfiak voltak³¹ és a legszegényebb, képzetlen társadalmi rétegből kerültek ki. Szakmával (szabó, kőműves stb.) szinte egyik kivándorló sem rendelkezett.

30 A kivándorlás mértékéről nagyon nehéz valós adatokat találni. Ennek legfőbb oka, hogy bár a hatóságok a Koszovói vilajetben nem támasztottak adminisztrációs akadályokat a kivándorlók elé, az úti okmányokat valamilyen európai nagy kikötővárosig állították ki, így nem tudni, hogy hányan is jutottak el az Újvilágba.

31 Fontos megjegyezni, hogy a statisztika „bolgár” szava nem egyértelmű nemzetiségi kategória a kor osztrák–magyar szóhasználatában. ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 330. (Beilage No. 26, pp. 5.) Alfred Rappaport konzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1907. márc. 21. Ezzel ellentétben viszont a bitolai bolgár konzulátus iratanyagában az exarchista és a bolgár ekvivalens terminusok, sőt az egyházi kérdésekre vonatkozó iratokban is így szerepel: bolgár templom, bolgár iskola. Például ЦДА, ф. 331к. оп. 1. а. е. 309. л. 31.

Elsősorban olyan napszámosok voltak, akik az év nagy részében állandóan úton voltak a birodalom területén, hogy munkát találjanak.³² Miután a munkalehetőségek száma radikálisan visszaesett, ezek hiányában és az éhezés elől menekülve³³ döntöttek egyre többen úgy, hogy „a napi kétdolláros bér” reményében kivándorolnak. Szintén tendencia, hogy a kivándorlók többsége azon városok környékéről származott, ahol volt kivándorlást szervező ügynökség (Skopje, Tetovo, Lipljan) vagy vasúti megállóhely. Az, hogy csak férfiak vándoroltak ki, arra utal, hogy nem örökre kívánták elhagyni falujukat és családjait, hanem pusztán a munkalehetőség keresése inspirálta őket. A Koszovói vilajetből a kivándorlók Fiumén és Hamburgon keresztül hagyták el Európát. Egy személynél a procedura körülbelül 500 frank költséggel járt (útlevél, útiköltség stb.).³⁴

A vilajet keleti felén élő keresztény szláv paraszti lakosság elűzésének vagy kivándorlásának komoly gazdasági következményei lettek a századfordulót követően. Gyakorlatilag elfogyott, megdrágult az a munkaerő, amellyel a nagybirtokokat művelni lehetett. Ennek köszönhetően sok csiftlik egyszerűen tönkrement, és a tulajdonos kénytelen volt megvételre felajánlani azt az eddig a földet terményhányadért művelő parasztnak (lásd később).³⁵ Emiatt a Kriva Palanka-i kaza tisztviselői és nagybirtokosai több erőfeszítést is tettek, hogy a vilajet nyugati feléből muszlim albán telepeseket hozzanak földművesnek a térségbe. Fontos azonban itt újra megjegyezni, hogy a helyi keresztény parasztság elűzésében-levándorlásában nemcsak gazdasági okok vagy az 1878-as események játszottak szerepet, hanem azok a szláv agitátorok és bandák is, amelyek folyamatosan nyugtalanították ezt a határvidéket. Utóbbiak célja elsősorban az volt, hogy gazdaságilag ellehetetlenítsék a helyi muszlim földesurakat és a parasztok közül tagokat rekrutáljanak saját soraikba.³⁶

32 Ez általános jelenség volt: az egyházi anyagokat (válásokat) vizsgáló Sztanislava Sztojceva kutatásai bizonyították, hogy Dél-Macedóniában akár évekre is eltűntek a felnőtt férfiak munkavállalás céljából. Станислава Стойчева: Гурбетчийството като фактор в развитието на Българското население в Битолско и Преспа в началото на XX век. Македонски Преглед – Macedonian Review 30 (2007) 4. sz. 47–76.; Станислава Стойчева: Българското семейство в Македония на границата между две столетия: аспекти на кризата (1897–1902 г.). Известия на Българското Историческо Дружество. Т. 41. 2011. (in print).

33 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 19/pol., pp. 8. Robert Lukes konzulátusi alkalmazott jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. febr. 20.

34 Ua.

35 ЦДА, ф. 335к. оп. 1. а. е. 402. л. 8–10.

36 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 55/pol., pp. 7. Gottlieb Pára főkonzul jelentése Johann Styrcea isztambuli követségi tanácsosnak. [Szaloniki] 1905. máj. 31.; uo. No. 61/pol., pp. 12. Alfred Rappaport konzul jelentése Heinrich Calice isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1906. jún. 27. Ugyanígy az 1908 előtti időszak egyik jellegzetes eseménye, hogy a nemzetközi tisztek vezette zsandárság ellen a muszlim lakosok rendszeresen merényleteket hajtottak végre. A merényletek azonban nem a tisztek ellen irányultak, hanem a helyi keresztényekből rekrutálódó közlegénység ellen. ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 92/res., pp. 3. Gottlieb Pára főkonzul jelentése Heinrich Calice isztambuli nagykövetnek. [Szaloniki] 1902. aug. 15.

Az oszmán kormányzat, a szomszédos államok és a helyi lakosság stratégiái

Az 1908-as ifjútörök forradalmat követően jelentős változások zajlottak le a Skopjei szandzsákban a lakosság szintjén is. Az egyik ilyen változás az volt, hogy az eddig is meglevő nemzetiségi ellentétek végleg a legdominánsabbak lettek az összes konfliktusforrás közül. A felekezeti identitás ugyan nyomokban és bizonyos esetekben még megnyilvánult mind a keresztényeknél, mind a muszlimoknál,³⁷ de jellemző, hogy az osztrák–magyar konzuli jelentések politikai elemzéseit 1908-at követően, amennyiben nem kormányzati vagy helyi adminisztrációs problémákkal foglalkoztak, elsősorban a nemzetiségi elnevezések (bolgár, szerb, albán) fogalmai köré csoportosították.

Az alábbiakban jelen tanulmány nem kívánja az összes nemzetiség szempontjából górcső alá venni a Skopjei szandzsák társadalmi törésvonalait. Ezek közül csupán hármat emel ki: a hatalmat gyakorló ifjútörök párt tevékenységét, a közigazgatási egység kicsi, de harcias kisebbségének, a szerbségnek a politikáját és a bolgár közösség reakcióit.

Az 1908-as forradalom, majd az ezt követő választások következtében alakult a szandzsák és a vilajet vezetése. Annak ellenére, hogy a régi, tapasztalattal rendelkező hivatalnokok többségét a birodalom távoli pontjaira helyezték át, a Koszovói vilajet ezen délkeleti része a változás utáni első hónapokban relatíve nyugodtnak számított. Ennek oka nem a fiatal ifjútörök hivatalnokok tehetsége és rátermettsége volt, sokkal inkább az új kormányzónak, az energikus Hadi pasának az érdeme.³⁸ A Skopjei szandzsákban ezt a külsődleges nyugalmat azzal biztosította, hogy saját lokális hírszerző hálózatot épített ki. Célja az volt, hogy minden potenciális ellenzéki személyről (klerikusokról, tanítókról, bandavezérekről, újságírókról, nemzeti klubok vezetőiről stb.) információi legyenek. Ezeket aztán arra használta, hogy egy-egy kisebb válság idején tömegesen letartóztassa őket és ezzel elejét vegye a nagyobb megmozdulásoknak (akár az állam, akár egy másik felekezet/nemzetiség ellen irányulnának is).³⁹ Tekintve azonban, hogy a társadalmi feszültségeket meg sem próbálta konszolidálni, illetve elhanyagolta a politikai és gazdasági problémák kezelését, az államhatalom végleges összeomlását ebben a térségben sem tudta megakadályozni.

1909-ben négy nemzeti klub működött Skopjében: a szerb, a bolgár, az ifjútörök és az albán. Az első kettő radikálisan képviselte nemzeti ideológiáját,

37 Ez megtörténhetett egy kegyhely elleni támadás után, de egy ismertebb bandavezér vagy katonatiszt temetése kapcsán is. ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 83/pol., pp. 6. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. 1909. nov. 27.; uo. No. 73/pol., pp. 8. Maryan Heimroth konzul jelentése Eduard Otton követnek. [Skopje] 1910. okt. 14.

38 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 69/pol., pp. 24. Robert Lukes konzulátusi alkalmazott jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1908. okt. 5.

39 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 44/pol., pp. 8. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Eduard Otto követnek. [Skopje] 1909. máj. 30.; uo. No. 3/pol., pp. 6. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1910. jan. 14.

míg utóbbi kettő, részben a személyi átfedetség okán is, egymással szoros kapcsolatban volt. 1909 őszén a vilajet vezetése arra tett kísérletet, hogy Skopjében létrehozzon egy olyan nemzetiségek feletti civil klubot, amely tere lehetne az ifjútörökök és a radikális nemzeti egyesületek közötti kommunikációnak. Terveik szerint az „oszmán klub” gyűjtőszervezete lett volna a nemzeti kluboknak. Tagsága az egyes nemzetiségek kompetenciával rendelkező küldötteiből állt volna fel. A klub demonstrálta volna a lakosság különböző csoportjainak a hatóságokkal való kiegyezés valós lehetőségét, egyben visszatartó ereje lett volna a kormányzat-ellenes tevékenységeknek.⁴⁰ A terv mögött az az ifjútörök meggyőződés állt, hogy a béke érdekében a központi hatalomnak csak a legradikálisabb nemzetiségi szervezetekkel (bolgár, szerb) kell kiegyezni, a békésebb célokat megfogalmazó kisebbségek pedig kihagyhatók a tárgyalásokból.⁴¹ A két radikális nemzetiségi klub tagjai ugyanis befolyást gyakoroltak mind a mérsékeltbb politikai erők, mind a helyi szerveződésű bandák felett.⁴² Az oszmán klub létrehozásának jogi háttérét az úgynevezett „Oszmán Törvény” adta, amely kimondta, hogy az államot az oszmán nemzet alkotja, ezért csak oszmán egyesületeket, klubokat lehet alapítani. Egyéb nemzetiségű klub alapítása és működése tilos.⁴³

Az oszmán klub létrehozására tett erőfeszítésnek azonban nem volt realitása: a keresztény nemzeti klubok egymással sem voltak békülékeny hangulatban, ráadásul a tárgyalásokhoz az ifjútörök oldalon valós tekintélyre lett volna szüksége. Ez azonban egyre kevésbé állt rendelkezésre. 1909-et követően gyakorlatilag nem vagy csak kismértékben tudták fedezni a hivatalnokok és rendfenntartó erők fizetését. Ez nemcsak a tekintély, hanem a befolyás elvesztésével is járt. Az államhatalom az alföldi területeken és a városokban a teljes szétesés határára került.⁴⁴

Az ifjútörök vezetés radikális szárnya emiatt 1909 késő tavaszán változtatott addigi muszlimpolitikáján. A nyitás a vallásilag fanatikus városi csoportok felé történt meg. Külvárosi mecsetekben titokban tárgyalások indultak a helyi felekezeti elöljárók és az ifjútörökök között. Utóbbiak elképzelése az volt, hogy a VMRO mintájára létre kell hozni egy titkos muszlim szervezetet, saját szervezeti szabállyal, amely a megbízható és alkalmas muszlim férfiakból, a keresztényekhez hasonló módon, harcoló csapatokat szervezne. Az ehhez szükséges fegyvereket a mecsetekben lehetne tárolni. Ezzel az ifjútörök politika egyszerre igyekezett megnyerni a fanatikus muszlimok közösségeit, háttérbe szorítani a saját pártján

40 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 49/pol., pp. 8. (Beilag, pp. 5). Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. júl. 9.

41 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 33/pol., pp. 8. Robert Lukes konzulátusi alkalmazott jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. márc. 26.

42 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 40/pol., pp. 12. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. máj. 5.

43 *Albert Gottfried Krause: Das Problem der albanischen Unabhängigkeit in den Jahren 1908–1914.* Phil. Diss., Wien, 1970. 60–61.

44 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 19/pol., pp. 8. Robert Lukes konzulátusi alkalmazott jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. febr. 20.

belüli mérsékelt irányzatot és egyben felkészülni egy nyílt fegyveres konfliktusra a vilajet területén.⁴⁵

A városi muszlim közösségek mellett azonban a vidéki muszlim birtokosok követelései is kellett valamit kezdeni. Elsősorban a szerb és bolgár határ menti kazákban volt nagy a nyugtalanság, hiszen ezeken a területeken gyakorlatilag a fegyveres bandák voltak az urak. A keresztények és muszlimok közötti konfliktus itt végképp eszkalálódott.⁴⁶ A szandzsák vezetése miután belátta, hogy képtelen kézben tartani a külső kazák ellenőrzését, 1909 tavaszától kezdve fegyvereket kezdett osztani a muszlimoknak, többek között a katonai raktárakból. Erre az után került sor, miután a vidéki oszmán bejek megfenyegették a katonai vezetőket: vagy fegyverosztás lesz, vagy fellázítják az albánokat és velük rabolják ki a raktárakat.⁴⁷

A fanatikus muszlimok felé való nyitás és a határ menti muszlimok felfegyverzése mindenképpen figyelemreméltó változás. A muszlimok biztonságérzete a Skopjei szandzsákban ugyanis 1908-ban még stabilabbnak tűnt. Meglepő módon Bosznia-Hercegovina annexiója sem változtatott ezen. Az osztrák–magyar konzuli jelentések alapján úgy tűnik, hogy a szandzsák muszlimjai gyakorlatilag már tudomásul vették a tartomány elszakadását. Bár egy Osztrák–Magyar Monarchiával megvívandó háború lehetőségét nem zárták ki, összességében azt gondolták, hogy Bosznia inkább legyen osztrák–magyar, mint szerb. Sőt az annexiótól azt várták, hogy a muszlimok tömegesen elhagyják a tartomány területét és a szandzsákban telepszenek le, nem kis mértékben javítva ezzel a felekezeti arányokon.⁴⁸ Mindenesetre a kiképzés hiánya mellett a fenti politika is magyarázza, hogy például később, egy 1911-es štípi merényletsorozat kapcsán, a kaszárnyákból kirendelt oszmán katonaság miért volt képtelen a muszlim civilek keresztényellenes pogromját leállítani.

Az ifjútörök vezetés a Skopjei szandzsákban az albánokkal szemben nem alakított ki új politikai koncepciót.⁴⁹ Az albán nemzeti klubokat továbbra is ifjútörök filiákként kezelték, és folytatták a felekezeti alapú asszimilációs politikájukat. Ez leginkább abban tükröződött, hogy elutasították az albán kulturális követeléseket, többek között az 1908-as latin betűs albán ábécé elfogadását. Az ifjútörök

45 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 44/pol., pp. 8. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Eduard Otto követnek. [Skopje] 1909. máj. 30.

46 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 44/pol., pp. 8. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Eduard Otto követnek. [Skopje] 1909. máj. 30.; uo. No.15/pol., pp. 5. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1910. márc. 7.

47 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 33/pol., pp. 8. Robert Lukes konzulátusi alkalmazott jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. márc. 26.; uo. No. 80/pol., pp. 3. Maryan Heimroth (a skopjei konzulátus vezetője) jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1910. nov. 4.

48 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 19/pol., pp. 8.; uo. No. 33/pol., pp. 8. Robert Lukes konzulátusi alkalmazott jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. febr. 20.; 1909. márc. 26.

49 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 40/pol., pp. 12. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. máj. 5.

politika ugyanakkor felfigyelt a helyi szerbek azon törekvésére, amely az ábécé kapcsán felmerült feszültségeket az állami adminisztráció és az albánok között elmélyíteni szándékozott.⁵⁰ Ugy tűnik, komoly ifjútörök–albán konfliktus ebben a szandzsákban, szemben a Koszovói vilajet többi részével, nem volt.⁵¹ Tetovo, Gostivar, Prizren stb. régióival szemben, ahol még egy egyre erőszakosabb katolikus/ortodox albán–muszlim albán konfliktust is kezelni kellett, az albán népességén belül itt nem voltak éles társadalmi törésvonalak.⁵²

A bolgár problémákkal szemben (egyház, iskolák, bandatevékenység) a szandzsák vezetése teljesen tehetetlen volt.⁵³ Mindössze arra tehetek kísérletet, hogy a legnagyobb problémákat bizonyos keretek között tartsák, illetve a helyi szerbek mellett a kisebb, demokratikusabban gondolkodó bolgár és macedón szervezeteket kijátsszák a vrhovisták ellen.⁵⁴

Az oszmán központi kormányzat 1910-ben próbálta meg átfogó módon rendezni az egyház és az iskolák körül kialakult vitákat. 1910. június 15-én törvény született az egyházi és az iskolai vagyon megosztásáról az exarchisták és a patriarkisták között, amitől a kormányzat a rivalizálás csökkenését és a közbiztonság javulását várta.⁵⁵ A jogszabály alapján az állam osztotta el a különböző felekezetek templomainak, iskoláinak fenntartására fordítható összeget. A törvény 3. cikkelye szerint a falu templomát az építő közösségnek kellett adni, amennyiben annak aránya időközben nem zsugorodott 33% alá. Ebben az esetben ugyanis a templom (és az iskola) a másik közösséget illette meg (ugyanakkor a jogszabály lehetőséget adott az eredeti közösségnek egy új templom építésére). A 4. cikkely szerint ahol több templom volt, ott meg kellett osztani az épületeket a közösségek között, de ha az egyik közösség aránya nem érte el a 33%-ot, akkor a templomokat át kellett engedni a másiknak. Ha e törvény hatályba lépése után egy (rész)közösség felekezetet váltott, joga volt templomot építeni a saját költségén.⁵⁶

A törvény tartalma két szempont miatt is érdekes. Egyrészt a törvénytöveg alapján lehetőség nyílt az etnikai viszonyok felvázolására Macedóniában; a jogszabály végrehajtása előtt ugyanis egy bizottság összeírta a települések házait felekezeti hovatartozás szerint.⁵⁷ Másrészt, éppen az összeírás miatt, legitim módon nyomozásokat lehetett indítani az eddig (és ezután) elkövetett visszaélésekkel

50 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 44/pol., pp. 8. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Eduard Otto követnek. [Skopje] 1909. máj. 30.

51 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 15/pol., pp. 5.; uo. No. 40/pol., pp. 12. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentései Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1910. márc. 7.; 1909. máj. 5.

52 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 49/pol., pp. 8. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. júl. 9.

53 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 19/pol., pp. 8. Robert Lukes konzulátusi alkalmazott jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. febr. 20.

54 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 40/pol., pp. 12. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. máj. 5.; uo. No. 44/pol., pp. 8. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Eduard Otto követnek. [Skopje] 1909. máj. 30.

55 ЦДІА, ф. 331к. оп. 1. а. е. 309. л. 22–26. és л. 76.

56 Lásd a skopjei Čair mahalla bolgár lakosságának szándékait. ЦДІА, ф. 335к. оп. 1. а. е. 402. л. 16., 1911. jún. 10.; uo. а. е. 354. Szent Konsztantin és Szent Elena templomának alapkövetétele 1907-ben.

57 Az összeírásokat a vitás területeken lásd: ЦДІА, ф. 331к. оп. 1. а. е. 309. л. 23. 28–31.

kapcsolatban. Korábban ugyanis számos kisebb felekezethez tartozó közösség számolt be arról, hogy a többségi vagy politikailag domináns (például pappal rendelkező) közösség egyszerűen fizikailag akadályozta meg, hogy a másik felekezet tagjai hozzájuthassanak az egyházi szentségekhez. Egy Ali Riza parlamenti elnöknek írt macedón-bolgár levélből az is kiderül, hogy a reform előtti időkben sok helyütt 6-7 éven át nem kereszteltek gyerekeket a más felekezethez tartozó papok, és kétségbe vonták „a legszentebb emberi jogot – Istenhez saját módunk szerint való könyörgést”.⁵⁸

Ugyanakkor a reform után is gyakori eset volt, hogy az exarchista falu nem tudott megszabadulni grekofil papjától (főleg Dél-Macedóniában),⁵⁹ vagy a többség nem kapta meg a falu templomát és iskoláját (Armenochóri). Az is megtörtént, hogy az iskolát inkább bezárták, mintsem hogy egy másik nemzetiség kezére kerüljön (Gorničevo).⁶⁰

A keresztények bandatevékenységével szemben, amely egyben a nemzeti propagandaterjesztés legradikálisabb és legvéresebb módja is volt, a helyi hatóságok 1909 tavasza óta rendeleti felhatalmazással léptek fel.⁶¹ 1909 novemberében már a parlament is törvényt hozott a bandák felszámolására: a szabadcsapatok felállítása és léte, a fegyvertartás tilos volt. A csapat vezetőjére elfogása esetén kivégzés, a bandatagra börtönbüntetés várt. A jogszabály alapján a bandatagok családtagjait is tömlöcbe lehetett vetni.⁶²

Az isztambuli kormányzat emellett 1910-ben azt is elhatározta, hogy a Koszovói, Bitolai és Shkodrai vilajetek problémáinak kezeléseként, a hadsereg alakulatainak segítségével, általános lefegyverzési akciót hajt végre.⁶³ Ennek több oka is volt. Egyrészt ily módon másodszor is behajthatta az éves adókat, az útba eső városokban katonai erővel felszámolhatta a nemzeti egyesületeket (épületek lerombolása, tagok börtönbe vetése, nyomtatványok megsemmisítése), illetve vidéken mérsékelhette a társadalmi erőszak mértékét. Másrészt elejét kívánta venni

58 A Prizren környéki bolgár kolostorok lakói említik, hogy a Bitolai kazában, Kraklinóban 1909. október 31-én Vasziliosz görög vladika bezáratta a bolgár templomot és iskolát, noha azt a bolgár (exarchista) Gennadij szentelte fel még 1878-ban, az alapító fermán pedig a falusiaknak adta a templomot (s a falunak 53-57 exarchista háztartása volt és csak hét görög). A falu 1904-ben elszakadt a patriarkátustól, de ennek ellenére Havzi pasa közbelépéséig a templomot a patriarkátus hívei használták. Ezt követően egy évvel a helyiek visszakapták ugyan, de 1909-ben újra elvették tőlük. Dihovóban négy bolgárt megölt egy andartisz cseta, mert a templom használatának jogát a hat görög háztartás vindikálta magának. A grekofilek száma a nagy nyomás ellenére is csak 15-re nőtt 1910-re, míg az exarchistáké 50 felett volt. ЦДА, ф. 312к. оп. 2. а. е. 10. л. 31. 1909. nov. 7.

59 ЦДА, ф. 331к. оп. 1. а. е. 309. л. 30.

60 ЦДА, ф. 331к. оп. 1. а. е. 309. л. 31.

61 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 33/pol., pp. 8. Robert Lukes konzulátusi alkalmazott jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. márc. 26.

62 Azokon a területeken, ahol a (törzsi) szokásjogok szabályozták a mindennapi élet kereteit (például Skopska Crna Gora), ez adott esetben egész falvakat érinthetett. A vérbosszúval kapcsolatos kötelezettségek miatt eleve mindig voltak bandák.

63 A helyzet értelmezéséhez tudni kell, hogy az ifjútörök reformok ellenére a hadsereg alapvetően muszlim jellegű maradt, az 1908 után megszűnő csendőrség viszont inkább keresztény jellegű volt.

újabb albán lázadásoknak, többek között erőszakos újoncozással.⁶⁴ Az akció első sorban az albánlakta vidékek ellen irányult, emiatt a Skopjei szandzsák nem tartozott a kiemelt célterületek közé.

A hadsereg, több tízezer katona, nehéztüzérséggel ellátva, az akciót a lehető legerőszakosabban hajtotta végre.⁶⁵ A fegyverek begyűjtése mellett cél volt a helyi (keresztény) lakosság megfélemlítése is. Az akció úgy zajlott, hogy egy adott területen bekerítettek egy falut, az ágyúkkal sortűzet nyitottak, majd a megrémült lakosságot brutálisan megverték és a férfiak egy részét bilincsbe verve elhurcolták. A megfélemlítettek ezek után ellenállás nélkül beszolgáltatták fegyvereiket. A katonaság mindezt még azokban a hónapokban igyekezett végrehajtani, amikor a bandatevékenység nem indult meg, és a bandák nem tudták szintén megfélemlítéssel a lakosságot befolyásolni.⁶⁶

A határ menti kazákban már nehezebb volt kivitelezni az akciót, mivel a lefegyverzésről szóló hírek hamarabb ideértek, mint a katonaság. Volt, ahol a fegyverek egy részét sikerült elrejtteni, volt, ahol a férfiak fegyverrel és családjaiikkal külföldre menekültek (Bulgáriába).⁶⁷

A szandzsák központi kazáinak keresztény lakossága többször tiltakozott a lefegyverzési akció ellen, mind a hatóságoknál, mind a skopjei egyházfőknél és konzuloknál. Arra hivatkoztak, hogy fegyverek hiányában teljesen ki lesznek szolgáltatva a helyi muszlim lakosság támadásainak, de ugyanígy nem fogják tudni magukat megvédeni a fegyveres szabadcsapatoktól sem. A panaszokra azonban nem reagált az állami adminisztráció. Sőt a panaszt tevők többsége azért, mert panasszal élt, személye elleni erőszakos támadást kockáztatott. 1910. július 9-én így járt az orašjei bolgár Vane Zafirov pópa (Kumanovói kaza), akit egy Bulgáriából érkező bandavezér, Hriszto Lazarev veretett halálra. Több szerencséje volt a živinai bolgár parasztembernek, Sztojce Csaparanszkijnak (Skopjei kaza), akinek sikerült elmenekülni a konjari muszlim müdir (körülbelül polgármester) halálos ítélete elől.⁶⁸

A lefegyverzési akció eredményéről csak vilajetszintű statisztikák maradtak fent, emiatt nincs mód megállapítani, hogy a Skopjei szandzsák részesedése ebből mennyi volt. A fennmaradt számok magasnak tűnnek, de jól érzékeltetik a lakosság körében tartott fegyverek mennyiségét. A Koszovói vilajetben 1910 szeptemberéig mintegy 150 ezer fegyvert koboztak el (lő- és hidegfegyvereket vegyesen), de a katonaság még további 50 ezer darabot tervezett begyűjteni. Ez az

64 *Nevila Nika*: Përmbledhje dokumentesh mbi kryengritjet shqiptare (1910–1912). Instituti i Historisë, Prishtinë, 2003 és *Peter Bartl*: Albanien. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Pustet, Regensburg, 1995. (Ost- und Südosteuropa – Geschichte der Länder und Völker) 125.

65 A több vilajetre kiterjedő lefegyverzési akciót 1911-ben is végrehajtották. Az akció megismétlésétől való félelem volt az 1912. évi Hasan Prishtina-féle felkelés egyik közvetlen kiváltó oka.

66 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 56/pol., pp. 8. Maryan Heimroth konzul jelentése Eduard Otto követnek. 1910. júl. 30.

67 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 73/pol., pp. 8. Maryan Heimroth konzul jelentése Eduard Otto követnek. 1910. okt. 14.

68 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 56/pol., pp. 8. Maryan Heimroth konzul jelentése Eduard Otto követnek. 1910. júl. 30.

összesen 200 ezer fegyver a vilajet szláv és albán lakosságától fele-fele arányban származott.⁶⁹ Az akció sikere már a kortársak szemében is kétséges volt. Egyrészt a helyi osztrák–magyar konzul szerint az összegyűjtött fegyverek nagy része használatatlan volt.⁷⁰ Másrészt a lakosság csempészet útján bármikor képes volt felfegyverezni önmagát.⁷¹

A bolgár állam a hadsereg tevékenységét a muszlimok felfegyverzési akciójaként értékelte. Mindenünnen olyan hírek érkeztek, hogy a raktárakban tartott fegyvereket a muszlim lakosság között osztják szét. Mahmud Sevket pasa azonban elutasította a bolgár kormányzat interveniálását, arra hivatkozva, hogy a fegyverrel ellátottak mind tartalékosok (*redif*), akiket kénytelenek voltak behívni a cseták ellen. A bolgár kormányzat viszont több helyütt is arról értesült, hogy a kiosztott fegyverek a muszlim falufőnököknél (*muktar*) maradtak, s az akció után sem kerültek vissza a katonai raktárakba.⁷²

Figyelemre méltó, hogy a szandzsákban egyedül a szerb kisebbség nem tiltakozott a lefegyverzési akció ellen. A skopjei osztrák–magyar konzul szerint ennek két oka volt: az együttműködésért cserébe így akartak előnyhöz jutni az egyházi és iskolai kérdésekben a bolgárokkal szemben; illetve a belgrádi kormány nem kívánt felesleges konfliktusokba keveredni az Oszmán Birodalommal. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy Belgrád, Szerbiából érkező bandavezéreken keresztül (például Skopljance), megüzente a szandzsák szerb kisebbségének, hogy az elkobzott fegyvereket bármikor kész pótolni.⁷³

A Skopjei szandzsákban a legnagyobb kihívás az új ifjútörök vezetés előtt kétségkívül a bolgár és a szerb kérdésekhez kapcsolódott. A két nemzetiség politikai törekvéseit és a kettejük között kialakult ellenséges viszonyt eleve lehetetlen volt kezelni, egy minden oldal számára elfogadható kompromisszum megkötésének nem volt reális alapja.⁷⁴

A Skopjei szandzsák szerb közösségének politikáját alapvetően három dolog határozta meg. A szandzsákon belül a szerbek a legkisebb nemzetiségek közé tartoztak (a lakosságon belül csupán 5,5%-ot tettek ki; a keresztényeken belül pedig 9,6%-ot).⁷⁵ A szerb nemzeti eszme terjesztésének legnagyobb ellenlábasai a bolgárok (vrhovisták) voltak. Tekintve hogy az állam lokális képviselőinek legna-

69 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 57/pol., pp. 4. Maryan Heimroth konzul jelentése Eduard Otto követnek. 1910. aug. 15.

70 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 56/pol., pp. 8. Maryan Heimroth konzul jelentése Eduard Otto követnek. 1910. júl. 30.

71 A skopjei katolikus érsek, az albán származású Lazër Mjeda szerint: „Der Albanese verkauft sogar sein Hemd, wenn er ein gutes Gewehr benoetigt. Ein Waffenschmuggel wird namentlich im Winter und falls die Truppen abziehen, kaum auf Schwierigkeiten stossen.” ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 57/pol., pp. 4. Maryan Heimroth konzul jelentése Eduard Otto követnek. 1910. aug. 15.

72 ЦДЛ, ф. 331к. оп. 1. а. е. 351. л. 2–3.

73 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 56/pol., pp. 8. Maryan Heimroth konzul jelentése Eduard Otto követnek. 1910. júl. 30.

74 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 44/pol., pp. 8. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Eduard Otto követnek. 1909. máj. 30.

75 ÖStA HHStA, 19. Nachlässe, Nachlaß August Kral, Kt. 2, „Statistische Tabelle der Nationalitäts- und Religions-Verhältnisse im Vilajet Kossovo (1903)“.

gyobb problémáit is a bolgár törekvések generálták, és hogy a helyi szerbekben a birodalomra nézve a legkisebb veszélyforrást látták, a skopjei szandzsákvezetés és a szerb politikai vezetőréteg egymás természetes szövetségeseivé váltak. Ez a jelenség – az oszmán államhatalom és a szerb lakosság együttműködése – lokális szinten is jelen volt.⁷⁶

A Skopjei szandzsák szerbjeinek („oszmán szerbek”) világi érdekképviselését két helyi pártszerveződés vállalta magára: a nemzetiek klubja és az Alkotmányozó Néppárt. Nézeteik között nagy különbségek nem voltak (utóbbi talán nyitottabbnak számított az oszmán kormányzat felé), a differenciát közöttük a Belgrádból érkező anyagi támogatásról szóló vita alakította ki. Nézeteltéréseik praktikus következménye az volt, hogy a szerbek lakta falvak alapvetően egyik vagy másik párthoz tartoztak. A két pártszerveződés a nagyobb településeken (Skopje, Kumanovo) helyi szervezeteket hozott létre, illetve egy skupštinát, amely a szandzsákbeli szerbek közös szervezete volt. Az osztrák–magyar levéltári források alapján úgy tűnik, hogy a belső viták ellenére a szerb politikai szervezetek felé egységesen és határozottan képviselték közös kisebbségi érdekeiket.⁷⁷

Egy érdekközösségen alapuló, szorosabb ifjútörök–szerb együttműködés már az 1908-as választásokon is tapasztalható volt.⁷⁸ A szandzsák vezetése a helyi szerb közösség irányába békülékeny hangnemet ütött meg. Igyekezett bizonyos mértékig elfogadni és tolerálni a szerb kívánalmakat, de ez nem jelenti azt, hogy teret engedett volna minden szerb követelésnek. Ha a helyzet úgy kívánta, akkor szerb politikai és fegyveres vezetőket ugyanúgy letartóztattak, mint bárki mást.⁷⁹ Mégis azt lehet mondani, hogy a szandzsákon belül komoly előnyökhöz és lehetőségekhez jutottak a szerb közösség tagjai (az egyház- és iskolapolitika, illetve egyéb kulturális követelések terén),⁸⁰ amiért cserébe az ifjútörökök a helyi bolgárellenes kormányzati intézkedések támogatását várták el.⁸¹ Ez 1909 folyamán nemcsak a Skopjei szandzsák specifikuma volt, hanem az egész

76 Prilep környékén 1909 novemberéből fennmaradt néhány bolgár kolostor panaszlevele, amelyben a szerzetesek leírták, hogy 1906-ban Slapč és Zarze faluban a szerbek két kolostort erőszakosan kisajátítottak. Az ifjútörök államcsíny után, az egyházi kérdések rendezése során az állam a két létesítményt bolgár kézbe adta vissza (1909–1910). Mivel azonban a szerbek kisajátították a kolostorok vagyonát is, továbbá a környéken lévő falvaknak (Dabnica és Nebregovo) eszük ágában sem volt szerbségükről lemondva bolgárrá válni, az egyháziak közössége kénytelen volt a bolgár államhoz fordulni, és 100 török líra értékben anyagi segítséget kérni. A kapott pénzből albán zsoldosokat béreltek a vagyon visszaszerzésére. Az említett falvak azonban, szintén albán zsoldosokra támaszkodva, ellenálltak. A bolgárok minderről mind a szandzsák-, mind a vilajethatóságoknak beszámoltak, de előrelépés nem történt. ЦДЛ, ф. 313к. оп. 2. а. е. 10. л. 31.

77 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 19/pol., pp. 8.; uo. No. 33/pol., pp. 8. Robert Lukes jelentései Pallavicini János János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. febr. 20.; 1909. márc. 26.

78 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 69/pol., pp. 24. Robert Lukes konzulátusi alkalmazott jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1908. okt. 5.

79 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 44/pol., pp. 8. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Eduard Otto követnek. 1909. máj. 30.

80 A Prilep környéki bolgár kolostorok és szerb falvak vitájában az államhatalom, a törvények ignorálásával, a szerbek mellé állt.

81 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 40/pol., pp. 12. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. máj. 5.

Koszovó vilajetben így volt.⁸² Ez mindenképpen figyelemreméltó dolog. Sőt az albánkérdésre kifejezetten érzékeny osztrák–magyar diplomácia arra is felfigyelt, hogy az ifjútörök–szerb érdekközösség az albán kulturális törekvések kapcsán is megjelent. Igaz, hogy ez elsősorban a vilajet nyugati és északi régióiban, ahol az albánok lakosságon belüli aránya jóval nagyobb volt, mint a Skopjei szandzsákban.⁸³

A helyi szerb közösség vezetői 1908-at követően alapvetően nem törekedtek újabb társadalmi pozíciók megszerzésére. Céljuk elsősorban az volt, hogy a már elért eredményeiket megtartsák és megerősítsék, illetve baráti viszonyt ápoljanak az ifjútörökökkel. A jó viszony, úgy tűnt, zavartalan lesz, mivel az állam kezdetben valóban nem akadályozta a politikai önszerveződést, többek között a szandzsákon belüli skupština működését sem. Ettől függetlenül az ifjútörök forradalommal nem tűnt el minden ellentét és probléma a szerbek és az állam között. A helyi szerb nemzeti közösség hivatalos elismerése, illetve a kulturális jogok megadása továbbra is a célkitűzések között szerepeltek.⁸⁴ Ugyanígy cél volt, hogy Debar–Veles térsége is kapjon egy szerb metropolitát, illetve hogy az ifjútörökök támogassák a szerb egyházi propagandát.⁸⁵ Összességében a helyi szerbek igyekeztek legalább a külsőségeket tekintve egy mérsékeltebb politikát folytatni az új kormányzattal szemben. Ugyanakkor nem kívántak lemondani „a parlamenten kívüli, kevésbé békés eszközök használatáról sem”.⁸⁶

Az állammal fenntartott konszolidáltnak tekinthető politikai kapcsolat mellett jóval több konfliktushelyzetet teremtett az iskolák és egyházak körüli vita a szerbek és a bolgárok között. Fontos azonban leszögezni, hogy ezek a viták elsősorban a szerbek pozícióvédő politikájának részei voltak, semmint egy nyílt és általános etnikai konfliktus részei.

Az egyházi konfliktus a szandzsákban 1902-ben lépett egy újabb fázisba, amikor Skopje többek között⁸⁷ egy szerb metropolita székhelye is lett. Már korábban is komoly ellentétek és harcok folytak patriarkisták és exarchisták között (pozíciókért, épületekért, egyházközösségekért és „lelkekért”), de a metropolita megjelenése mindenképpen változást hozott.⁸⁸ A szerb metropolita számára ugyanis

82 „Gegenwärtig sind sie [die Jungtürken – Cs.-D. K.] jedoch bestrebt, speziell die Serben im Vilajet von Kossova, ohne dem eigenen Programme in irgend welcher Weise Abbruch zu tun, nach Möglichkeit zu befriedigen.” ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 44/pol., pp. 8. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Eduard Otto követnek. [Skopje] 1909. máj. 30.

83 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 78/pol., pp. 6. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Eduard Otto követnek. [Skopje] 1909. nov. 11.

84 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 40/pol., pp. 12. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. máj. 5.

85 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 40/pol., pp. 12. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. máj. 5.

86 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 40/pol., pp. 12. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. máj. 5., uo. No. 44/pol., pp. 8. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Eduard Otto követnek. [Skopje] 1909. máj. 30.

87 A város otthont adott egy bolgár metropolitának és egy katolikus érseknek is.

88 Szintén konfliktusforrás volt a skopjei metropolitahelyek megüresedése, amikor is a rivális egyház a másik metropolitaválasztását hátráltatta. ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 15/pol., pp. 5. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1910. márc. 7.

az addigi bolgár egyházi területekből le kellett választani egy saját egyházmegyét és hatáskört, illetve meg kellett osztani a meglévő egyházi ingatlanokat.⁸⁹ Márpedig ameddig elért a nemzeti egyház szervezete, addig ért el a nemzeti propaganda is. Összesen 14 templom hovatartozásáról folytak egyre elmérgesedőbb viták, illetve arról, hogy a szerb egyházfő alapíthat-e új templomokat. A megoldást nehezítette, hogy a vilajet vezetése felállított egy bizottságot az egyházi konfliktus kezelésére, amelynek tagjai között csak exarchisták voltak (azaz csak bolgár tagjai voltak). Emellett a szandzsák keresztény lakosságának többsége sem kívánt egy új egyházszervezet tagja lenni, mivel nemzetiségét tekintve nem volt szerb.

A fenti okok miatt volt konfliktus az iskolák kapcsán is.⁹⁰ Az iskolák tanítóinak nemzetfelfogása határozta meg alapvetően a falu identitását. A szerb metropolita, amikor egyházközségeket és templomokat akart megszerezni, akkor iskolákat is birtokolni akart. Nemzeti elkötelezettségének egyik jele volt, hogy azokban a kazákban, ahol a legelkeseredettebb, legvéresebb küzdelem folyt a bolgár és a szerb nemzeti propagátorok között (Kriva Palanka, Kumanovo, illetve a vilajet egyéb területeit illetően: Tetovo, Gostivar), összesen 28 új iskolát kívánt alapítani a tartományi vezetés támogatása mellett – részben sikerrel.⁹¹ A bolgár exarchátussal szembeni hátrányos helyzetét próbálta ellensúlyozni azzal, hogy nemcsak a helyi, hanem a szaloniki ifjútörök bizottsággal is igyekezett jó kapcsolatokat ápolni.

További érdekesség, hogy az iskolák felügyeletével kapcsolatban a metropolita nemcsak a bolgár egyházzal szemben vívott küzdelmet, hanem voltak konfliktusai Belgráddal és az egyik helyi szerb párttal is. Előbbinek végül is az lett a vége, hogy a szerb külügyminisztérium beleegyezett a korábbi rendszerhez való visszatérésbe, azaz az általa finanszírozott világi iskolák visszakerültek a metropolita (az egyház) kezelésébe. Ez együtt járt azzal, hogy a tanítói testületek is lassanként cserélődni kezdtek (civil helyett felekezeti tanítók). A laikus oktatás részben háttérbe szorult, illetve az oktatási rend és a követelményrendszer újra egységes lett. Ez két dologra utal: egyrészt a skopjei szerb konzulátus nem tudott egy iskolarendszert működtetni és közvetlenül felügyelni, másrészt a szerb egyház igényt tartott bizonyos pozíciókra, akár az anyaországgal szemben is. Nem világos, vajon a pozíciószerezés mögött regionális érdekek, esetleg nemzeti koncepciók rivalizálása állhat-e. A helyi egyház megerősödésének egyik oka feltehetően az volt, hogy a hatalomra került kormányzat 1909-től kezdve akadályozta-tiltotta a nemzeti klubok működését, így azok tevékenységének egy része ismét az egyház égisze alatt folytathatótt csak tovább.⁹² A másik konfliktus azzal állhatott összefüggésben, hogy az Alkotmányozó Néppártnak voltak megbékélési törekvései az oszmán államhatalom-

89 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 88/pol., pp. 24. Robert Lukes konzulátusi alkalmazott jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1908. dec. 11.

90 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 33/pol., pp. 8. Robert Lukes konzulátusi alkalmazott jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. márc. 26.

91 Az új iskolanyitásokról: ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 88/pol., pp. 24. Robert Lukes konzulátusi alkalmazott jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1908. dec. 11.

92 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 15/pol., pp. 5. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1910. márc. 7.

mal szemben. A skopjei szerb egyház politikai támogatását ezért kizárólag a nemzeti klubnak tartotta fent. Az Alkotmányozó Néppárthoz tartozó falvakban például kilátásba helyezte az általa fenntartott iskolák bezárását is!⁹³

Politikai és kulturális törekvéseik mellett a szerb politikusok gazdasági eszközökkel is segíteni kívánták nemzeti programjukat, mégpedig a szerb tulajdonban lévő ingatlanok mennyiségének növelésével. Ez elsősorban azt jelentette, hogy olyan földterületeket vásároltak volna vissza, amelyeket szerb tulajdonosaik korábban muszlimoknak adtak el, vagy amelyekre az elűzött bolgár lakosság nem mert visszatérni. A szükséges anyagi eszközöket úgy teremtették volna meg, hogy a belgrádi *Zadruga* bank felügyelete alatt létrehoztak volna a tíz, skopjei egyházmegyében található egyházközségben egy-egy takarékbetét-szövetkezet formájában működő fiókot. Ennek a gazdasági programnak a keresztülviteléhez azonban szükség lett volna a hatóságok beleegyezésére is.⁹⁴ A földvásárlásokkal kapcsolatos tervek kétségkívül további feszültségek forrásai lettek a helyi szerb és bolgár lakosság között.

Az ifjútörökökkel szemben tanúsított békülékeny és mérsékelt szerb politika („pozíciómegtartás”), továbbá az egyházi és iskolapolitikai törekvések megerősödése nem volt a véletlen műve. 1908-at követően ugyanis – a kedvezőtlen nemzetiségi arányok miatt és az eredményes bolgár felekezeti és nemzeti propagandának köszönhetően – jelentősen gyengültek a szerb kisebbség pozíciói a szandzsákban. Ennek egyik legnyilvánvalóbb jele volt, hogy számos, a szerb nemzeti mozgalom aktív tagjai szemében „szerbnek számító”, pravoszláv déli szláv lakos és falu lett „bolgárrá”. Az osztrák–magyar konzulátus jelentései alapján a szandzsákban tevékenykedő szerbiai és magyarországi (!) származású szerb vajdák vezette szabadcsapatok 1909-től egyre több megtorló gyilkosságot hajtottak végre, hogy ezt a tendenciát megállítsák. Az „elbolgárosodott szerbek” („bulgarisierter Serben”), illetve a bolgárosodó szerb falvak elleni szerb támadások száma elsősorban Kriva Palanka, Kumanovo és Veles kazákban nőttek meg. Ez természetesen kiváltotta a bolgár bandák ellenreakcióit is.⁹⁵

A bolgárosodó tendenciák megállításának módjairól konkrét eseteket is feljegyeztek az osztrák–magyar konzulok.⁹⁶ A szerb vajdák például csapataikkal előszeretettel keresték fel azokat a falvakat, amelyek férfilakossága munkakeresés céljából távol tartózkodott otthonától (a konkrét eseteket Kriva Palanka, Kumanovo és Skopje kazákban jegyezték fel). A belgrádi bolgár követ szerint leginkább ezek voltak a szerb agitációnak kitett települések: ilyen volt Kumanovo kazában Orlanci, Kičevo térségéből Bigor-Dolenci, Gorno Dolenci, Dvorci. A fal-

93 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 33/pol., 7. Robert Lukes konzulátusi alkalmazott jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. márc. 26.

94 ÖStA HHStA, PA. VII./Fasz. 434. No. 33/pol., pp. 8. Robert Lukes konzulátusi alkalmazott jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. márc. 26.

95 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 44/pol., pp. 8. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Eduard Otto követnek. [Skopje] 1909. máj. 30.

96 A fent említett esetek forrása: ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 40/pol., pp. 12. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. máj. 5.

vakban a cseták állandósuló jelenlétén túl az okozott dilemmát, hogy a szerb hatóságok gyakran zaklatták a Belgrádban vagy Pirotnban dolgozó vendégmunkásokat, fizetésük visszatartásával vagy szabad eltávozásuk meggátolásával kényszerítve őket, hogy szerbnek vallják magukat, illetve hogy erről a falu közösségét is írásbeli vallomásra bírják (Mihail Georgiev például testvérétől kért ilyen igazolást Dvorciból).⁹⁷ Orlanciból 1909 áprilisában 100 férfi dolgozott Belgrádban. A szerb kormányzat 3000 levét ajánlott egy szerb iskola megnyitásáért Orlanciban, amivel 68 támogatót szerzett a 100 férfi közül.⁹⁸ Gyakoriak voltak a családon belüli szakadások is, ahol a férfiak egy része a szerbséget, másik része pedig a bolgárságot választotta.⁹⁹

Nem csökkent az erőszak emellett a tanítók és pópák vékony társadalmi rétege ellen sem. 1909 tavaszán így mérszárolták le Aleksander Mankov bolgár tanítót szerb támadók (Rahovdol falu, Veles kaza) és így gyilkolták meg Aleksandar szerb tanítót bolgár tettesek Novoselóban (kozleli tanító, Skopjei kaza, Zeleniko nahije). A štipi bolgár Mane Miklarov pópa azért vesztette életét, mert a szerb nemzeti eszmék híve lett, míg a radibuši Arsov pópa „bűne” az volt, hogy a bolgár nemzethez szeretett volna tartozni (Kriva Palanka kaza). Figyelemre méltó, hogy a kolostori előljárókat pénzzel is csábították az egyik vagy másik nemzeti táborba. A stalkovcei pravoszláv kolostor igumenjének például, aki vitában állt a helyi bolgár falusi előljárókkal, „szerb oldalról” egy komolyabb összeget ajánlottak fel azért, hogy magát szerbnek vallja. Fontos hangsúlyozni, hogy ezek a felsorolt módszerek nem szerbspecifikusak: a szandzsákban hasonló módon jártak el a bolgárok is.

A Skopjei szandzsákban (a Koszovói vilajet más szandzsákjaival ellentétben!) a szerb politikusok még egy területen próbálták pozícióikat erősíteni a bolgárokkal szemben: az albánkérdésen keresztül.¹⁰⁰ A bolgárokkal szemben, ahogy

⁹⁷ ЦДЛ, ф. 315к. оп. 2. а. е. 10. л. 7.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ A következő eset egy család meghasonlásának történetét mondja el, tehát az egyéni döntések szintjéig visz le. Teodoszi Mihajlov apja, Mihail Kraleov szabó volt Kumanovóban, aki forradalmi és „egyéb” tevékenységéért oszmán börtönbe került, ahonnan 1908-ban amnesztiával szabadult. Élete újrakezdése és fia taníttatása céljából a kumanovói bolgár közösségtől kért segítyt, de elutasították. Ekkor a szerbekhez fordult, akik 10–15 török lírát adtak neki (kb. 300 frank), igaz, cserébe feladatokat kellett elvállalnia. Az apa hamarosan a szerbekhez pártolt, így bolgár általános iskolába járó, bolgár tudatú fiát először a belgrádi pedagógiai iskolába, majd ahogy egyre fanatikusabbá vált, egy csetnikgyűlés során szerb altisztképzőbe kívánta íratatni. A fiú ezt elutasította, s titokban a bolgár konzulhoz fordult, aki megígérte neki, hogy kimentik Belgrádból, és a küszteni (bolgár) tanítóképzőbe járhat, ha mindent elmond apjáról a bolgároknak. Az apa Nišben és Pirotnban a szerbek mellett agitált, a vásárra igyekvő vagy munkát vállaló, Macedóniából érkező falusiakat erőszakkal (és a szerb kormányzat pénzével) szerbizációra kényszerítette, majd hazaküldte őket Macedóniába agitálni Orlanciba és Orahovába (Kičevo). Az apa bolgár ügynököket is likvidált, a bolgárokkal levelező magánszemélyeket pedig feladta a rendőrségnek. Mindezért havi 80–100 frankot kapott (egy középiskolai tanár fizetése). Itt tehát a megélhetés és a bosszú (az eredeti közössége elutasítása) egyaránt motiváló tényező volt. ЦДЛ, ф. 315к. оп. 2. а. е. 10. л. 21.

¹⁰⁰ ŐStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 44/pol., pp. 8. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Eduard Otto követnek. 1909. máj. 30.; uo. No. 15/pol., pp. 5. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1910. márc. 7.

már korábban többször volt róla szó, ebben a közigazgatási egységben létezett egy bizonyos mértékű ifjútörök–szerb együttműködés. Tekintve azonban, hogy az ifjútörökök nem kívántak automatikusan minden szerb kívánságot teljesíteni, utóbbiak arra tettek kísérletet, hogy kiélezzék a helyi albán klubok konfliktusait a hatalomra került új párttal. Az albán nemzeti klubok ugyanis, amelyek számos településen egyben az ifjútörök alapszervezeteket is jelentették, egyre határozottabban és erőszakosabban álltak ki kulturális követeléseik mellett. 1908-ban Bitolában egy kongresszuson megszületett az albán latin betűs ábécé, amelynek állami elismerését a Skopjei szandzsák albán közösségei is elvárták. Egy elmérgesedő albán–ifjútörök szembenállástól a helyi szerb politikusok saját tárgyalási pozícióik javulását várták utóbbiakkal szemben. Fontos azonban azt is megjegyezni, hogy ezzel egyidejűleg nem kívántak konfliktusba kerülni az albán klubokkal sem. A helyi szerb *Vardar* újság több gesztust is tett ennek érdekében, 1909 márciusában például az albánokat „testvérnépként” aposztrofálta.¹⁰¹

Úgy tűnik, hogy az anyaország, Szerbia is igazodott az Oszmán Birodalomban élő szerbek regionális érdekeihez. A belgrádi nemzetgyűlés például határozatot hozott arról, hogy Dél-Szerbia egykori muszlim birtokosainak kárpótlására felajánl egy bizonyos összeget. A gesztus pozitív visszhangot váltott ki a szandzsák muszlimjainak körében, és ez valóban adott némi mozgásteret a helyi szerb politikusoknak.¹⁰²

A parlamenten kívül használt „kevésbé mérsékelt” eszközök tekintetében is aktív szerepet játszott Belgrád.¹⁰³ Egyrészt megnövekedett a szandzsákba érkező bandavezérek és ezzel a bandák száma (1909. tél végén ez 28 bandát jelentett), másrészt javítani kívántak a szabadcsapatok fegyverzetén. Szintén cél volt a szerb falvak lakosságának, illetve a nemzeti klubok tagságának felfegyverzése is. A Szerbiából érkező Martini-puskák, revolverek, robbanóanyag és muníció egyik kiemelt célterülete a Preševo–Gjilan–Kumanovo háromszög volt, ahol a helyi lakosságot elsősorban a muszlim támadások elleni védekezés céljából kívánták fegyverrel ellátni.¹⁰⁴ A fegyverszállítás és -szétosztás, illetve a bandák tevékenységének összehangolása a skopjei osztrák–magyar konzulátus szerint a helyi szerb főkonzul feladata volt. A fegyverszállítások gördülékenysége érdekében lefizették a rendfenntartó erők muszlim főtisztjeinek egy részét is.¹⁰⁵ Fontos megjegyezni, hogy a bolgár falvak, a fenti metódust alkalmazva (konzulátusok, egyház, bandák,

101 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 33/pol., pp. 8. Robert Lukes konzulátusi alkalmazott jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. márc. 26.

102 Az eseményről a *Vardar* című újság számolt be 1909 kora tavaszán. ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 33/pol., pp. 8. Robert Lukes konzulátusi alkalmazott jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. márc. 26.

103 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 19/pol., pp. 8. Robert Lukes konzulátusi alkalmazott jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. febr. 20.

104 A fegyvercsempészet tényéről: ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 57/pol., pp. 4. Maryan Heimroth konzul jelentése Eduard Otto követnek. 1910. aug. 15.

105 A Skopjei szandzsákban például egy bizonyos „Ibrahim efendit” (a jelentés nem jelölte meg nemzetiségét, csak azt, hogy a Koszovói vilajetből származott). ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 73/pol., pp. 8. Maryan Heimroth konzul jelentése Eduard Otto követnek. 1910. okt. 14.

pópák és tanítók), szintén kaptak rendszeres fegyverszállítmányokat Bulgáriából.¹⁰⁶ A nemzeti célok elérésében játszott szerepük fontosságára utal, hogy a bolgár falvakban a bandák mellett a tanítók (és gyaníthatóan a pópák)¹⁰⁷ voltak a felelősek a fegyverek elosztásáért.¹⁰⁸

A szerb nemzeti törekvéseket segítette a Skopjei szandzsákban, hogy az egyházi és iskolai konfliktus mellett a bolgár lakosság 1908-at követően egyre jobban ki volt téve a térségben megerősödő VMRO és a vrhovisták közötti összecsapásoknak is. Az oszmán hatóságok figyelmét szintén egyre jobban lekötötte a muszlim pomák lakosság elleni pravoszláv bolgár támadások számának megnövekedése is a határ mentén fekvő kazákban.¹⁰⁹

Szerbia általános „határontúli” kisebbségpolitikája mellett érdemes mikroszinten is bepillantani a kisállami támogatási politika mindennapi gyakorlatába és a helyi, nemzeti öntudatot érintő közösségi szintű döntések motivációiba, ezúttal egy bolgár példán keresztül.

Pusta-Bresnica falu Skopjétől délnyugatra feküdt, mintegy ötórányi járásra, hegyek és erdőségek között, a Vardar túlsópartján.¹¹⁰ Ebben az etnikailag igen kevert térségben a település szomszédai a félig bolgár, félig török Jablica, az albánok lakta Sveta Petka (Shën Perëndi, Skopje mellett) és a szerbofil Zdunje voltak. Pusta-Bresnica lakói Ahmad bej csiftlik-nagybirtokán dolgoztak. A bej 15–20 éve nem járt a birtokán, ügyeit két keháján (körülbelül gazdatiszt) keresztül intézte (őket a falusiak élelmezték és szállásolták el, de a kehájának nem volt joghatóságuk a falu felett).¹¹¹ A település lakosainak mindaddig nem volt földtulajdonuk,¹¹² amíg a bej fel nem kínálta nekik megvételre birtokait 6000 török líráért, amit a helyiek három részletben fizetendő 4200 lírára alkudtak le. Az utolsó 1000 lírát azonban nem tudták előteremteni (körülbelül 20 ezer leva), ezért a skopjei bolgár

106 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 19/pol., pp. 8. Robert Lukes konzulátusi alkalmazott jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. febr. 20.; uo. No. 9/pol., pp. 12. Alfréd Rappaport konzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1908. febr. 5.

107 Erre a Prizreni szandzsákban van adat 1910-ből. ÖStA HHStA, PA. XXXVIII. Kt. 405. Nr. 86. Oskar Prochaska konzul jelentése Berchtold közös külügyminiszternek. 1912. aug. 27.

108 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 56/pol., pp. 8.; uo. No. 73/pol., pp. 8. Maryan Heimroth konzul jelentései Eduard Otto követnek. 1910. júl. 30.; 1910. okt. 14. Feltételezhető, hogy ez a szerb falvak esetében is így volt.

109 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 19/pol., pp. 8. Lukes jelentése Pallavicininek. 1909. febr. 20.; uo. No. 40/pol., pp. 12. Georg Adamkiewicz alkonzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1909. máj. 5.; uo. No. 80/pol., pp. 3. Maryan Heimroth konzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1910. nov. 4.; uo. No. 73/pol., pp. 8. Maryan Heimroth konzul jelentése Eduard Otto követnek. 1910. okt. 14.

110 Pusta-Bresnica 1908–1909 fordulójáról származó kérvénye. ЦДЛ, ф. 335к. оп. 1. а. е. 402. л. 8–10.

111 Midőn egy tanár érkezett a faluba a metropolitától, a keháják – miután lepénzelték őket – engedték a működését. A bej azonban tudomást szerezve az ügyről megtiltotta a tanítást. Itt mutatkozott meg a feudális hierarchia sajátossága – mivel a falusiak nem érintkeztek a bejjel, csak a kehájákat tudták befolyásolni, akik viszont a bejnek tartoztak engedelmességgel. Így a parasztok önállósodási törekvése megfenekelett.

112 A falusiak úgynevezett rajatok voltak, azaz olyan parasztok, akik a birtokot terményhányadért művelték. Magántulajdonban csak a nyájak voltak. A föld árát a nyájak árából és erdőélésből akarták fedezni.

metropolita biztatására Bulgáriához fordultak segítségért. Azzal érveltek, hogy Bresnica az egyetlen bolgár falu a térségben, a szomszédos településeken más etnikumok élnek.¹¹³ Az etnikai hovatartozásnak korábban, legalábbis a bej vagy a mezőgazdaság szempontjából, nem volt jelentősége, de a megélenkülő propaganda miatt a különbségek jelentősége megnőtt, az identitás vállalása immár veszélyforrássá lépett elő: „...a falu egyetlen gránit sziklaszirt, melyen a szerb propaganda eddig mindig bezúzta a fejét... A helyiek eddig mindig megvédték bolgárságukat, noha ez mindig jogfosztottsággal járt együtt.”¹¹⁴ A falu bolgár lakossága azonban egyúttal hasznot is kívánt ebből húzni: a lakosok földet és nemzeti iskolát akartak, és ehhez kérték a bolgár kormány anyagi támogatását, a hiányzó 1000 lírát.¹¹⁵ Levelükben felhívták a figyelmet, hogy a skopjei szerb metropolita már megkísérelt a településen egy szerb iskolát nyitni, de ellenálltak.¹¹⁶ A szófiai kormányzat azonban – a skopjei bolgár metropolita támogatása ellenére – 1909. február 6-án elutasította a kérést.¹¹⁷ Ez nagyon kellemetlen helyzetbe hozta a helyieket, hiszen a tranzakció már elkezdődött.

Kérdés, vajon miért ezt a döntést hozta a bolgár kormányzat. Vajon az volt az ok, hogy a falu magányosan ékelődött más etnikumú falvak közé, és a kormányzat reménytelennek ítélte a befektetést, a pénz megtérülését? Lehet, hogy éppen az volt a gond Pusta-Bresnicával, hogy konfliktuszónában feküdt, a bolgár állam vonzáskörzetének határán? Eleve lemondtak a Vardaron túli területekről? Vagy a vidék érdektelen volt, és a városokra összpontosított a bolgár kormányzat? Túl nagy volt az összeg?

Valószínűleg egyik sem. 1907-ben a gostivari templom erőszakos elvétele miatt az egyház mellett maga a bolgár állam is tiltakozott, tehát érdekelte a Vardaron túli területek sorsa.¹¹⁸ Ha a falu biztonságos zónában feküdt volna, kérését akkor is, még könnyebben elutasíthatták volna. „A biztonságos zónában” lévő települések és a Vardar-túlpartiak azonos valószínűséggel kaptak pénzt. A Vardar bal partján fekvő Gradec és Gorno Vodno iskolája 1908. április 9-én például 350 levát kapott a bolgár külügyminisztériumtól, míg a Vardar jobb partján található Smilovci 1908. november 13-án 600 levát a Bolgár Nemzeti Bankon keresztül.¹¹⁹ Az itt említett 20 ezer leva nagy összeg az előbbiekhöz képest, de a skopjei bolgár

113 Mi több, hangsúlyozták a település geopolitikai, közlekedés-földrajzi adottságait (!), azt állítva, hogy elvágja a kičevói (poreči) és skopjei szerbek összeköttetéseit. Ezért mindkét központból erőteljes szerb propaganda alatt állt a falu a kérvény szerint.

114 ЦДА, ф. 335к. оп. 1. а. е. 402. л. 8–9.

115 „De van egy állam, ahol a patriotizmus él, s a nemzeti nagylelkűség és a kormányzati bölcsesség jele lenne, ha a bolgár kormányzat átutalna a skopjei bolgár metropolitához 1000 lírát.” ЦДА, ф. 335к. оп. 1. а. е. 402. л. 8–9.

116 Érdekes jelenség, hogy a kérvény ugyanazt az jelenséget – az iskola megnyitásának kérdését – egyszerre fordítja a helyi hatalom (a bej) ellen, aki megtagadta azt, és a szerbek ellen (akik iskolát akartak nyitni), holott az első esetben a bej azzal, hogy nem engedélyezte a szerb iskola alapítását, éppen a bolgárok kezére játszott.

117 ЦДА, ф. 335к. оп. 1. а. е. 402. л. 15. 1909. febr. 6.

118 ЦДА, ф. 335к. оп. 1. а. е. 355. (1907)

119 ЦДА, ф. 335к. оп. 1. а. е. 402. л. 5., л. 7., 1908. ápr. 9.; 1908. nov. 13.

metropolita 1907-ben (egy évvel esetünk előtt) még jelentős támogatást kapott, 6000–7000 levát oktatásügyre.¹²⁰ Esetleg Szófia csak tisztán ideológiai célokra (egyház, oktatás) adott anyagi támogatást? Talán. Vagy a kérvényben lévő túlzások szűrhattak szemet? (Pusta-Bresnica ugyanis egy hegytetőn feküdt, aligha akadályozhatta ténylegesen az összeköttetést Poreč és Skopje között, mint ahogy a falusiak állították.)

De a választ valójában máshol kell keresni. Hasonlóan Szerbiához, a bolgár kormányzat számára is egyértelmű volt, hogy rombolni hatékonyabb, mint építeni. A templomok, iskolák, földek sok befektetést igényeltek, s a föld művelésétől még senki nem vált bolgárrá (az iskolától, templomtól talán igen), ráadásul az elért eredményt kis befektetéssel meg lehetett semmisíteni. Ez a felismerés ahhoz vezetett, hogy a nemzetépítés szempontjából leghasznosabb módszer, a legnagyobb „eredményeket” hozó vállalkozás: a bandaháború (az erőszak kiterjesztése). 1908-at követően, amikor a falu benyújtotta kérelmét, az a kisállami dotációs politikában egybeesett az úgynevezett macedónkérdés harmadik fázisával: a korlátlan bandaháborúval.

Ahogy egy szerb példán keresztül már volt róla szó, Pusta-Bresnica esetében sem vágtak már egybe a nemzeti egyház és a nemzeti állam érdekei, illetve céljai. 1908-ra ugyanis minden megváltozott. A földvásárlás elősegítése korábban sem volt a bolgár kormányzat kedvelt támogatási formája, amikor még az „építkezés” zajlott. Az ifjútörök forradalom után viszont a „rombolás” ideje jött el: a befektetés célpontjainak megváltoztatásával tulajdonképpen minden balkáni kisállam a polgárháborús állapotok felszításában látta a nemzeti célok elérésének egyetlen módját. Szó volt róla, hogy az 1907-ben Štip és Kočani környékére érkező szerb cseták 300 ezer dinárt kaptak a szerb kormányzattól, hogy szerb „hitre” térítsék a helyi szláv lakosságot.¹²¹ Ha egy falu hűségét meg lehet venni 20 ezer leváért (ez mellesleg nem kevés, 30 öthektáros parasztgazda, vagy 20 hivatalnok, vagy 6 hadnagy éves jövedelmével egyenértékű összeg), akkor a szerbek 15 falut tudtak volna megvenni az összegből, ami nem kicsi, de nem is döntő nagyságú terület a macedón viszonyok közepette. Nem is a lakosság megvásárlására költöttek, s nem is iskolákba fektették a pénzt a szerbek, hanem fegyvereket vettek, s a csetákat önfenntartóvá alakították (ami azt jelentette, hogy alkalmanként elhajtottak 100–150 juhot).

1911-ben tovább mélyült a birodalom válsága. A Skopjei szandzsákból az osztrák–magyar konzuli jelentések már csak szinte az erőszakról tudósítottak. 1912 májusában legkevesebb négy szerb cseta indult Vranjéból a Skopjei szandzsák területére.¹²² A bolgár irreguláris fegyveres alakulatok egyre több állam elleni merényletet hajtottak végre: hivatali épületeket és vasúti pontokat támadtak

120 ЦДА, ф. 335к. оп. 1. а. е. 352. (1907)

121 ЦДА, ф. 335. оп. 1. а. е. 396. л. 5–6.

122 Ivan Babunski és 14 embere Veles körül tevékenykedett, Stojčo vajda és emberei Skopska Crna Gora vidékét járták, Todor Algunski volt kumanovói tanár szülővárosát „látogatta meg”, míg Bosko vajda csetája Prilep felé vonult. ЦДА, ф. 331к. оп. 1. а. е. 367. л. 6.

meg, dinamitrobbantásokkal fenyegették a hivatalnokokat és katonatiszteket, bombatámadásokat intéztek a postaépületek ellen.¹²³ A hatóságok nem voltak képesek magukat megvédeni. A vérszemet kapott bandák ez év őszén már odáig merészkedtek, hogy nemcsak vidéken, hanem már a városokban is nyíltan közlekedtek (csoportban, fegyveresen). Éjszakánként a helyi lakosok közül senki nem tartózkodott az utcákon, csupán a katonaság és zsandárság csapatai, amelyek rendszeresen összecsaptak a településekre beszivárgó szabadcsapatokkal.¹²⁴

A szerb bandák nyílt etnikai tisztogatásba kezdtek a határ mentén, akcióik egyre brutálisabbá váltak a bolgár egyházi személyek ellen.¹²⁵ A bolgár–szerb összecsapások során ezek a félkatonai alakulatok semmire sem voltak tekintettel. A határ bizonyos térségeiben totális háborút vívtak egymás ellen, amelynek során igyekeztek mindent elpusztítani, amit az ellenség hasznosítani tudott: terményt,¹²⁶ házakat, illetve a lakosságot,¹²⁷ amely potenciális utánpótlásbázisa volt a bolgár bandáknak. Annak ellenére volt ez így, hogy Belgrádból és Szófiából egyre több hír érkezett Szerbia és Bulgária szövetségi tárgyalásairól.¹²⁸ (A bolgár kormány már 1912 januárjában elismerte, hogy képtelen nyomást gyakorolni a csetákra.)¹²⁹ A skopjei osztrák–magyar konzuli jelentések szerint a szerb politizáló csoportok mindemellett továbbra is jó viszonyt igyekeztek ápolni a hatóságokkal.¹³⁰

A lakosság nagy része, muszlimok és keresztények egyaránt, egyre depresszívabban viselkedtek. Már panaszt sem kívántak sehol sem emelni, mert a merényletek és támadások őket is sakkban tartották.¹³¹ Általánossá vált, hogy a helyi fiatal férfiak egy része csatlakozott a csetákhoz, hogy inkább gyakorlója, mintsem elszenvedője legyen a mindennapi erőszaknak. Ezt a viselkedési formát nagymértékben katalizálta a hadsereg előző évi fegyverbegyűjtési akciója. Egy harmadik reakciót testesítettek meg az albánok, akik 1910 óta minden évben általános felkeléseket robbantottak ki. 1911 végére, illetve 1912 fordulójára szervezkedéseik lépésről lépésre etnicizálódtak és váltak egy felekezetek feletti mozgalommá.

123 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 26/pol., pp. 2. Maryan Heimroth konzul jelentése Franz Kolossának, az isztambuli osztrák–magyar nagykövetség első titkárának. [Skopje] 1911. jún. 4.

124 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 58/pol., pp. 4. Maryan Heimroth konzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1911. dec. 22.

125 Egy több száz fős szerb irreguláris alakulat például Karpina kolostorból űzte el a bolgár szerzeteseket. ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 6/pol., pp. 12. Maryan Heimroth konzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1911. febr. 5.

126 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 52/pol., pp. 6. Maryan Heimroth konzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1912. júl. 28.

127 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 58/pol., pp. 4. Maryan Heimroth konzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1911. dec. 22.

128 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 6/pol., pp. 12. Maryan Heimroth konzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1911. febr. 5.

129 ЦДА, ф. 331к. оп. 1. а. е. 371. л. 1.

130 „Die Serben aber zeigten den Türken gegenüber [...] viel Rücksicht und Zurückhaltung – ich möchte fast sagen Freundschaft.” ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 6/pol., pp. 12. Maryan Heimroth konzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1911. febr. 5.

131 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 58/pol., pp. 4. Maryan Heimroth konzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1911. dec. 22.

Csoportjaik legfőbb összetartó ereje azon kulturális törekvéseken alapult, amely az albán nyelv oktatási és hivatali bevezetését tűzte ki célul, illetve amely autonómiát követelt.

A központi kormányzat, a vilajet és a szandzsák vezetése kétségbeesetten próbált úrrá lenni az eseményeken. A váli, Hadi pasa maga mellé gyűjtve a polgári és katonai vezetőket, egy nagyobb fegyveres alakulat élén személyesen kereste fel a válsággócokat. A felmerült felekezeti, etnikai és állam elleni konfliktusokat a helyszínen próbálta meg orvosolni, elsősorban erőszakos hatalmi eszközökkel: letartóztatásokkal és kivégzésekkel. Egy 1911. januári konfliktus kapcsán a Štípi kazában például 76 bolgár nemzetiségű állampolgárt büntettek meg. Ebből hat főt kivégeztek, többeket pedig életfogytiglani büntetésre ítélték.¹³² A rendteremtés érdekében nem tett különbséget muszlimok és keresztények között. 1911 végén azonban volt olyan kaza, ahova már ő sem mert belépni intézkedni (Kratovo, Štip, Veles!).¹³³

A hadsereg és a zsandárság nagyobb egységei állandóan úton voltak, de képtelenek voltak akár csak korlátozni is a bandatevékenység mértékét. Időnként sikerült fegyverraktárakat találniuk, kisebb támadásokat megghiúsítaniuk, de rendfenntartó tevékenységük alapvetően kivitelezhetetlen volt.¹³⁴ A nagy nyomás és fenyegetettség következtében a közkatonák és tisztek hűsége is megkérdőjeleződött. Az oszmán haderő demoralizálódását jelzi, hogy 1911 júniusa és decembere között több mint 20 dezertőrt fogadott be (!) a bolgár állam. Nemcsak macedónok, de anatóliai keresztények (2), ruméliai (6) és anatóliai muszlimok is átszöktek a határon. A bolgár konzulátus a kezdeti hevenyészett feljegyzések után kénytelen volt külön formanyomtatványt készíteni a dezertőrök számára.¹³⁵ A tartomány vezetői akkor adták fel végképp utolsó illúzióikat, amikor az időközben kitört jemeni felkelés leverésére elvezényelték a vilajetből a hivatásos hadsereg alakulatainak (*nizam*) jelentős részét.¹³⁶

*

Összességében megállapítható, hogy 1908-at követően lépésről lépésre eszkalálódott a szerb–bolgár konfliktus a Skopjei szandzsákban. Az egyházi, iskolai, nemzeti és szokásjogból fakadó erőszakos cselekmények közötti határok lassan elmosódtak. A nemzeti propagandák terjesztése az újságokon és egyéb nyomtat-

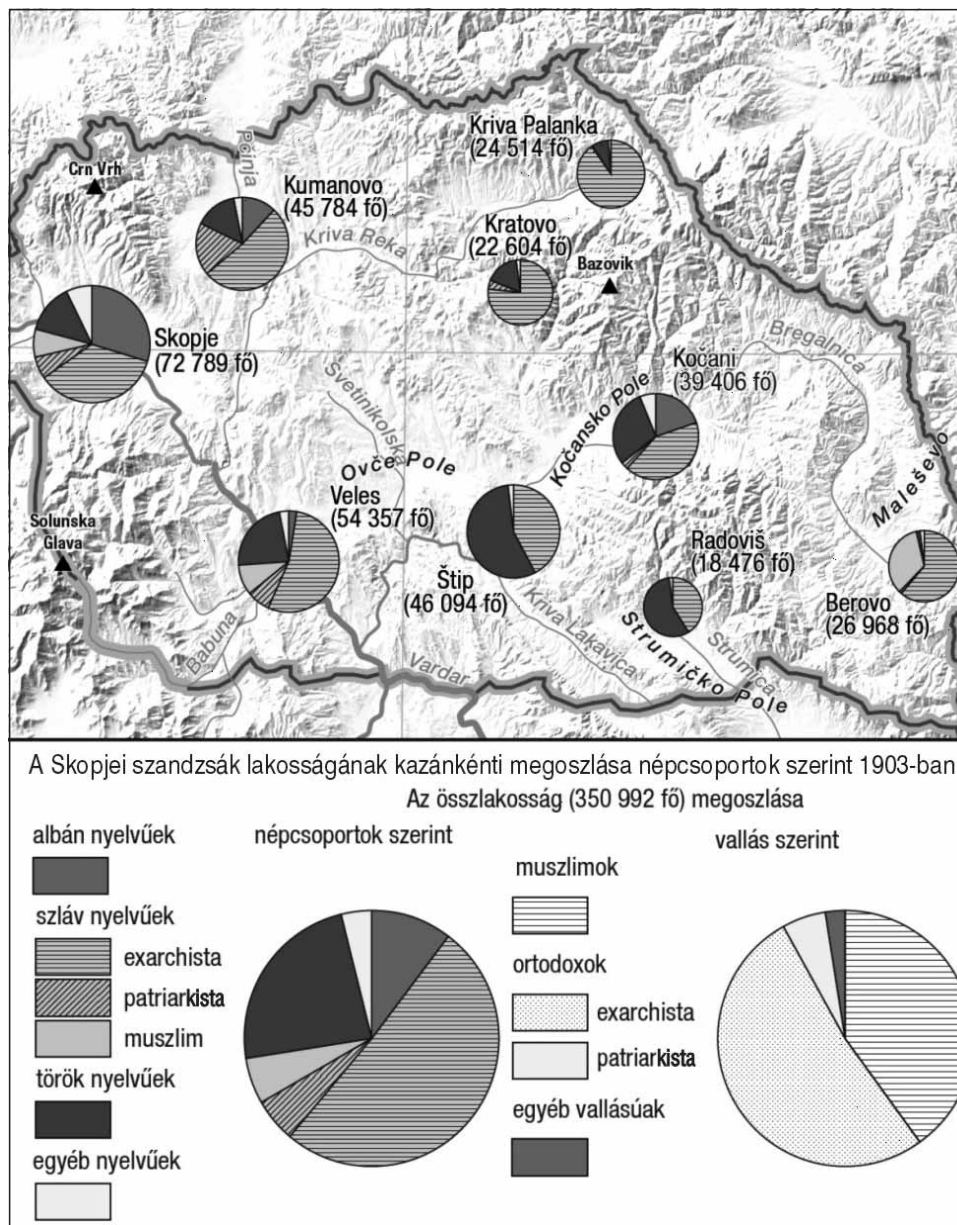
132 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 6/pol., pp. 12. Maryan Heimroth konzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1911. febr. 5.

133 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 58/pol., pp. 4. Maryan Heimroth konzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1911. dec. 22.

134 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 26/pol., pp. 2. Maryan Heimroth konzul jelentése Franz Kolossának, az isztambuli osztrák–magyar nagykövetség első titkárának. [Skopje] 1911. jún. 4.

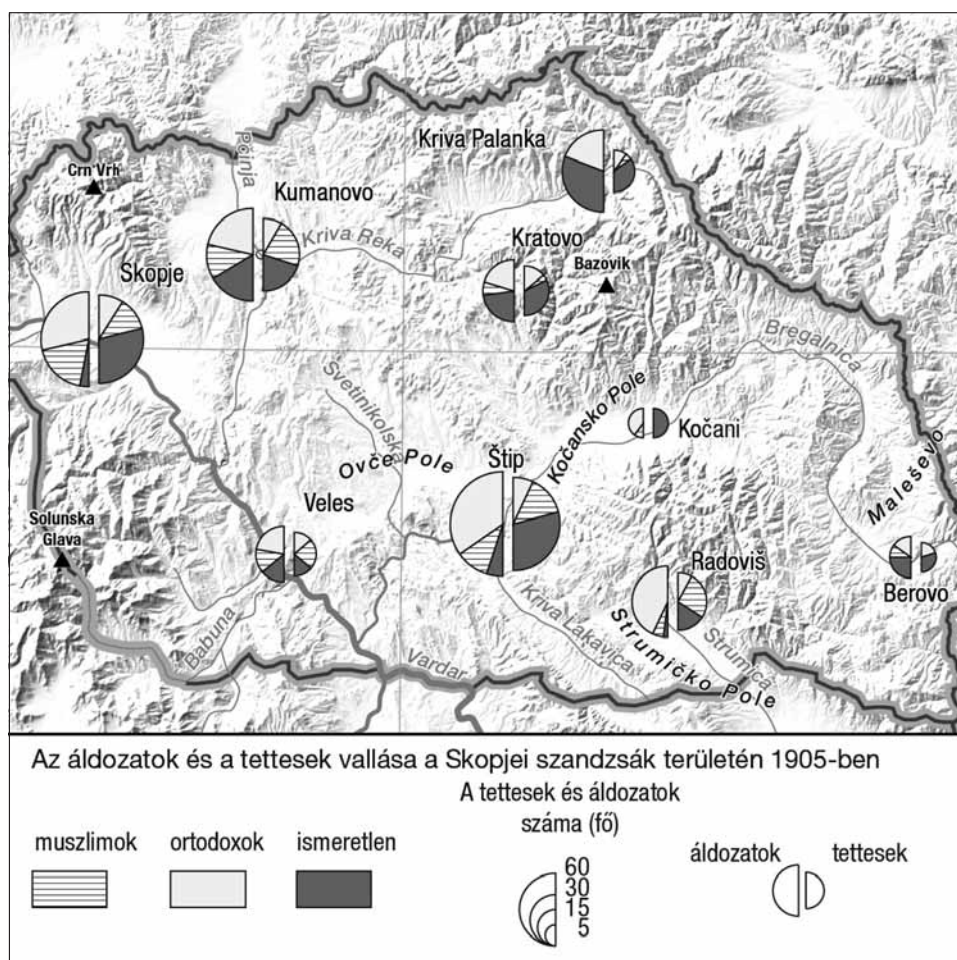
135 ЦДА, ф. 335к. оп. 1. а. е. 435. Zömmel 18–26 év közötti besorozott katonák voltak. Ellenkező irányú mozgásra egyetlenegy példa volt a levéltári egységben: Sakir Sabanov radomiri származású muszlim menekült át a törökökhöz.

136 ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 58/pol., pp. 4. Maryan Heimroth konzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1911. dec. 22.

ványokon keresztül is alapvetően erőszakos hangnemben zajlott. A bandák tevékenységét gyakorlatilag csupán az évszakok változása tudta korlátozni. Az általános zűrzavart és káoszt csak növelte a muszlimok és keresztények közötti végletes felekezeti szembenállás. Az állam képviselői kísérletet sem tettek arra, hogy kezeljék a politikai és gazdasági problémákat. Sőt erőszakos fellépéseikkel, az időleges

sikerek dacára, maguk is siettették az általános káosz és anarchia térnyerését. A társadalmi konfliktusok (hivatalnok–állampolgár, rendfenntartó erők–lakosság stb.) végleg kezelhetetlenné váltak.¹³⁷ A Balkán-háborúk előestéjére a Skopjei szandzsákbán sem volt működő közigazgatás, az államhatalom összeomlott.

*A térképet készítette: Bottlik Zsolt
(ELTE TTK Földrajztudományi Központ, Regionális Tudományi Tanszék).*

¹³⁷ ÖStA HHStA, PA. VII. Fasz. 434. No. 5/pol., pp. 14. Alfred Rappaport konzul jelentése Pallavicini János isztambuli nagykövetnek. [Skopje] 1908. jan. 28.

KRISZTIÁN CSAPLÁR-DEGOVICS-GÁBOR DEMETER
SOCIAL CONFLICTS IN THE SKOPSKI SANJAK
EVERYDAY VIOLENCE ON THE EVE OF THE COLLAPSE
OF OTTOMAN CENTRAL POWER (1900–1912)

The article investigates the forms and tendencies of everyday violence, e.g. atrocities committed not by the state in the Skopski sanjak border region of the Ottoman Empire on the eve of the collapse of the central government. Based on primary sources from the Haus-Hof- und Staatsarchiv, Wien, and supported by case studies studied at the Central State Archives of Sofia, the authors aim to examine the role of religious differences, nationality, geographic location in the patterns and spread of tensions from 1905, when Macedonian reforms were put under the auspice of Powers, by using a statistically evaluated sample of some 200 cases. The strategies of neighbouring states – from financial support to the organisation of paramilitary units, from cooperation of local parties with the Ottoman Empire to the direct intervention – as well as microsocial strategies of survival (violence within and between families manifested as 'ethnic' tensions, migration, giving up/changing national identity for financial support) are also analysed in the second part of the study.